

CPB Document

No 191

September 2009

**Economische gevolgen beoogde aanpassing
Winkeltijdenwet**

Bert Minne en Henry van der Wiel

Centraal Planbureau
Van Stolkweg 14
Postbus 80510
2508 GM Den Haag

Telefoon (070) 338 33 80
Telefax (070) 338 33 50
Internet www.cpb.nl

ISBN 978-90-5833-415-2

Korte samenvatting

Het kabinet wil de regels ter verruiming van het aantal koopzondagen in verband met toerisme in de Winkeltijdenwet aanscherpen. Dit rapport kijkt naar de gevolgen van deze aanscherping op de Nederlandse economie. Het aantal koopzondagen zal naar verwachting weinig dalen. De gevolgen voor de werkgelegenheid en de omzet zijn op langere termijn voor de gehele economie beperkt. Dit geldt, op korte termijn, niet voor iedereen want er zijn er eenmalige kosten om winkelpersoneel, dat door de geringe daling van het aantal koopzondagen op straat komt te staan, aan een andere baan te helpen. Ook kunnen verschillen in effecten van de wetswijziging optreden tussen winkels onderling, of tussen gemeenten. Sommige consumenten gaan er in welvaart op achteruit, terwijl anderen er op vooruit gaan.

Steekwoorden: economische gevolgen, koopzondag, winkeltijden

Abstract

The Dutch government wants to sharpen the regulation of easing Sunday shopping restrictions related to the tourism criterion. This report analyses the consequences of this sharpening for the Dutch economy. For the whole economy, the economic impact of less Sunday opening hours on employment and sales is limited in the long run, but for individual shops it should not be sniffed at. In the short run, there are one-off costs to find new jobs for shop workers losing their jobs due to less Sunday opening hours. There can also be differences in consequences within the retail trade and between municipalities. Moreover, welfare will diminish for some consumers, whereas it will increase for others.

Key words: economic consequences, shop and Sunday opening hours

A comprehensive summary is available from www.cpb.nl.

Inhoud

Ten geleide	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	13
2 Wetsvoorstel verandering Winkeltijdenwet	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Inhoud wetsvoorstel	15
2.3 Omvang impuls op economie	18
3 Wat kunnen we verwachten?	27
3.1 Inleiding	27
3.2 Detailhandel	27
3.3 Nederlandse economie	31
4 Economische gevolgen Nederlandse economie	35
4.1 Inleiding	35
4.2 Detailhandel	35
4.3 Nederlandse economie	38
4.4 Conclusies	40
5 Verschillen in effecten	43
5.1 Inleiding	43
5.2 Verschillen tussen winkels binnen detailhandel	43
5.3 Verschillen tussen gemeenten	44
6 Bredere economische gevolgen	45
6.1 Inleiding	45
6.2 Mogelijke strategische reacties	45
6.3 Welvaart	47
Referenties	53
Bijlage 1 Verantwoording verdeling aantallen gemeenten	55
Bijlage 2 Alternatieven voor koopzondag	57

Ten geleide

Naar aanleiding van het beleidsvoornemen om de toerismebepaling ter verruiming van het aantal koopzondagen in de Winkeltijdenwet aan te scherpen, heeft het ministerie van Economische Zaken het Centraal Planbureau (CPB) gevraagd om de economische effecten hiervan te onderzoeken.

Dit rapport beantwoordt deze vraag door naar het concrete wetsvoorstel te kijken en daaruit af te leiden wat de impuls is op de Nederlandse economie. Vervolgens kijkt het rapport hoe die impuls doorwerkt op de omzet en de werkgelegenheid van de detailhandel en op het bruto binnenlands product en de werkgelegenheid in Nederland. Het rapport beziet ook of er verschillen in effecten tussen betrokken partijen kunnen ontstaan door de wetswijziging. Naast de economische gevolgen wordt gekeken naar welvaartseffecten, waarin ook rekening gehouden wordt met allerlei niet in geld uit te drukken zaken waar mensen waarde aan toe kennen.

Het rapport is vooral een kwalitatieve studie naar mogelijke economische gevolgen van het wetsvoorstel tot aanpassing van de Winkeltijdenwet. Er was weinig cijfermateriaal beschikbaar dat verdere inzichten bood. Daarom is het niet mogelijk gebleken om het rapport verder te kwantificeren dan gedaan is. Daarbij past de opmerking dat meer cijfermateriaal de conclusies op hoofdlijnen niet zal veranderen.

Deze studie heeft geprofiteerd van het commentaar van twee vergaderingen van de klankbordgroep. Deze klankbordgroep bestond uit vertegenwoordigers van het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. We bedanken de leden van de klankbordgroep voor hun constructieve discussies en nuttige suggesties. Dit laat onverlet dat alleen het CPB verantwoordelijk is voor de inhoud en eventuele omissies of onjuistheden in de studie.

Coen Teulings
Directeur CPB

Samenvatting

Aanleiding

Er ligt een wetsvoorstel om in de Winkeltijdenwet de toerismebepaling aan te scherpen om zo het oneigenlijk gebruik van deze bepaling tegen te gaan.

Gemeenten met een toeristisch regime mogen volgens de huidige Winkeltijdenwet meer dan twaalf koopzondagen hebben. Het kabinet wil echter deze wet op dit punt veranderen. De hoofdregel blijft dat winkels maximaal op twaalf zondagen geopend mogen zijn. Ook meer koopzondagen onder de vlag van het toeristisch regime blijven mogelijk. Alleen wil het kabinet de regels voor gemeenten aanscherpen, om oneigenlijk gebruik van de toerismebepaling tegen te gaan. Ten eerste kan een gemeente, zoals het wetsvoorstel luidt, alleen een succesvol beroep op de toerismebepaling blijven doen als er sprake is van op de gemeente gericht toerisme met een substantiële omvang met een ander doel dan om er recreatief te winkelen. Ten tweede moeten gemeenten naast economische argumenten ook immateriële belangen, zoals zondagrust en leefbaarheid, uitdrukkelijk in de besluitvorming meewegen.

Door deze aanscherping zal het aantal koopzondagen op grond van het toeristisch regime naar verwachting afnemen. Het ministerie van Economische Zaken heeft het CPB gevraagd te onderzoeken wat de economische gevolgen daarvan zullen zijn. Dit rapport beantwoordt die vraag.

Totaalbeeld

De effecten van de aanscherping van de toerismebepaling op de economie van Nederland zijn op lange termijn gering, omdat het aantal koopzondagen in slechts weinig gemeenten zal dalen. Ook kunnen consumenten gemakkelijk uitwijken naar winkels in gemeenten die koopzondagen blijven houden, of gaan ze op andere dagen winkelen. De gevolgen voor de werkgelegenheid zijn dan ook gering: hooguit enkele honderden arbeidsplaatsen zullen verdwijnen. Op korte termijn zijn er echter wel eenmalige aanpassingskosten, bijvoorbeeld van personeel dat nu op zondag werkt in de winkels die zondags voortaan dicht zullen zijn en dat daardoor een baan moet zoeken op een andere dag. Doordat de economische gevolgen niet voor iedereen hetzelfde uitpakken, kunnen er verschillen in effecten optreden tussen winkels onderling en tussen gemeenten onderling. Tot slot is het niet bekend of de welvaart zal stijgen of dalen.

Omvang impuls aan de detailhandel is beperkt

Door de aanscherping van de toerismebepaling zal het aantal koopzondagen verminderen. Maar dat aantal zal beperkt zijn. Als ruwe schatting kan worden gedacht aan 700 koopzondagen per jaar minder op een totaal van ongeveer 6000 koopzondagen voor heel Nederland. Dit lijkt veel. Echter, uitgedrukt als percentage van alle openingsuren van alle winkels in de detailhandel samen is dat maar een kwart procent. De impuls op de detailhandel is dus minimaal in het licht

van alle uren dat de winkels in Nederland open zijn. De reden is dat naar verwachting maar in een klein aantal gemeenten, ongeveer twintig, het aantal koopzondagen zal dalen door het wetsvoorstel.

Doorwerking impuls op Nederlandse economie ook beperkt

De effecten van deze maatregel zijn dus klein voor de detailhandel, en dat alleen al maakt dat deze maatregel ook weinig gevolgen zal hebben voor de totale Nederlandse economie. Ook voor consumenten zullen de gevolgen beperkt zijn: zij blijven vrijwel evenveel in winkels uitgeven. Veel consumenten zullen namelijk met hun aankopen uitwijken naar andere dagen van de week of naar andere gemeenten die de koopzondag op grond van toeristisch regime houden. Toch is er wel enige doorwerking, zeker op korte termijn.

Ten eerste zal de omzet van de detailhandel waarschijnlijk vooral dalen door het wegvallen van de aankopen van Belgen en Duitsers in enkele grensgemeenten. Maar in de rest van de economie zal de omzet vermoedelijk iets toenemen, omdat de consumenten deels hun geld aan andere dingen gaan besteden dan in de detailhandel. Ten tweede, de werkgelegenheid in de detailhandel die door de lagere omzet op korte termijn op de tocht staat, is klein. Op korte termijn gaat het om tweeduizend arbeidsjaren onder al het winkelpersoneel, als alle banen worden uitgedrukt in een volledige baan. De meeste daarvan zullen echter hun baan behouden of na enige tijd elders weer werk vinden. Tegenover de daling van de werkgelegenheid in de detailhandel staat een (kleinere) stijging van de werkgelegenheid in de rest van de economie.

Verder kosten deze aanpassingen geld, maar dan gaat het om eenmalige kosten.

Bijvoorbeeld, de kosten voor het vinden van een baan op een andere dag van het personeel dat niet meer op zondag kan werken, en de kosten van faillissement van enige winkels.

Op langere termijn zijn de gevolgen voor de Nederlandse economie beperkter dan op korte termijn. De werkgelegenheid zal met hooguit enkele honderden arbeidsjaren afnemen. Dit komt doordat personen die alleen op zondag willen werken, zoals sommige studenten en scholieren, zich niet langer meer aanbieden voor werk. Dit verlies aan werkgelegenheid werkt door in het Bruto Binnenlands Product van Nederland op de lange termijn, want de toegevoegde waarde van deze werkgelegenheid is het verlies aan het Bruto Binnenlands Product. Dit is een eenmalig niveau effect, want op de economische groei heeft de aanscherping van de toerismebepaling geen invloed.

De conclusie dat de invloed van de aanscherping van de toerismebepaling weinig economische gevolgen heeft, wordt ondersteund door ervaringen met veranderingen in de winkeltijden in Nederland en het buitenland. Zelfs bij veel grotere impulsen op de winkeltijd, blijken de economische gevolgen klein, gezien vanuit het standpunt van het hele land.

Maar er ontstaan wel verschillen tussen partijen

De aanscherping van de toerismebepaling leidt wel tot andere verdelingen van de koek (dat wil zeggen het Bruto Binnenlands Product), en daarmee tot verschillen in effecten tussen betrokken partijen. We onderscheiden twee verschillen.

Ten eerste, verschillen in effecten tussen winkels. De concurrentiepositie van kleine winkels verbetert ten opzichte van winkelketens. Hierdoor gaan kleine winkels er in omzet wat op vooruit en winkelketens er wat op achteruit. De reden is dat bij minder zondagopenstelling winkelketens hun schaalvoordelen minder kunnen benutten en dat geeft kleine winkeliers een kostenvoordeel. Bijvoorbeeld, kleine winkeliers hoeven bij de voorgestelde wetswijziging niet meer een minimale personeelsbezetting aan te houden om hun winkel op zondag open te houden.

Ten tweede, verschillen tussen gemeenten. Van gemeenten die ook voldoen aan de criteria van de aangescherpte toerismebepaling of van gemeenten die geen toeristisch regime hebben, gaat de omzet van hun lokale bedrijfsleven er op vooruit. Daartegenover daalt de omzet in de gemeenten die nu een toeristisch regime hebben, maar die niet meer aan de criteria van de aangescherpte toerismebepaling voldoen. De consumenten zullen namelijk naar de eerste groep gemeenten uitwijken bij wegvallen van een koopzondag van de tweede groep.

Nogmaals, de verschuiving in de verdeling van de koek is meestal klein, omdat de impuls op de economie minimaal is. Echter voor afzonderlijke winkels of gemeenten kan het effect wel voelbaar zijn.

Strategische reacties gemeenten en winkeliers verminderen economische gevolgen

Bovenstaande conclusies zijn afgeleid onder de veronderstelling dat de gemeenten en winkeliers 'normaal' reageren op de verandering van de toerismebepaling. Maar dat hoeft in werkelijkheid niet te gebeuren. Zij kunnen hun gedrag aanpassen, met als doel de invloed van de wetsverandering voor zichzelf te verminderen of er juist hun voordeel mee te doen. Zo is het denkbaar dat gemeenten, die nu op veel zondagen hun winkels gesloten hebben, en die zonder problemen onder de nieuwe toerismebepaling zullen vallen, hun aantal koopzondagen gaan uitbreiden, als zij zien dat gemeenten in de buurt minder koopzondagen krijgen door de aanscherping van de toerismebepaling. Ook winkeliers kunnen hun gedrag aanpassen door de openingstijden op andere dagen van de week dan de zondag aan te passen.

We weten niet of deze 'strategische reacties' zich in de praktijk zullen gaan voordoen. Mocht dat het geval zijn, dan maken zij dat de economische gevolgen van het wetsvoorstel nog geringer worden.

Onbekend of welvaart toeneemt of daalt

Het effect van de aanscherping van de toerismebepaling op de welvaart is onbekend, maar zal minimaal zijn gegeven de geringe impuls.

Het winkelend zondagspubliek gaat er in ieder geval in welvaart op achteruit. Zij ervaren minder nut van de alternatieven op andere dagen dan op zondag hun boodschappen te doen of zij waarderen winkelen op zondag graag meer als tijdverdrijf.

Maar er zijn ook consumenten die meer welvaart krijgen. Dit heeft te maken met een aantal positieve externe effecten door de aanscherping van de toerismebepaling. Zo hebben sommigen een dag per week minder last van het winkelende publiek als ze in de directe omgeving wonen van winkels. Ook hebben kleine winkels een grotere overlevingskans. Dit heeft als positief extern effect dat de winkelstraten minder eentonig worden, wat weer positief kan uitwerken op de welvaart. Een ander positief extern effect is dat inwoners in gemeenten met minder koopzondagen, makkelijker afspraken kunnen maken om samen iets te doen, omdat ze op de vervallen koopzondagen niet meer hoeven te werken. Niet van alle externe effecten is het teken bekend. Zo zijn er externe effecten denkbaar bij criminaliteit en milieu, maar is het onbekend of de criminaliteit en milieubelasting zullen afnemen of stijgen vanwege de verandering in de Winkeltijdenwet.

Het geheel overziende is het onbekend of de welvaart als gevolg van de maatregel zal stijgen of dalen. Zeker is wel dat de welvaart nauwelijks zal veranderen, omdat zowel de impuls als de economische doorwerking minimaal zijn.

1 Inleiding

In het coalitieakkoord van het huidige kabinet (Balkenende IV) is afgesproken om de regels ter verruiming van het aantal koopzondagen in verband met toerisme in de Winkeltijdenwet (WTW) aan te scherpen. Op grond van de huidige toerismebepaling kunnen gemeenten aan winkels meer dan twaalf koopzondagen per jaar toestaan. Met de aanscherping in het wetsvoorstel beoogt het kabinet het oneigenlijk gebruik van de toerismebepaling tegen te gaan.¹

De afspraak berust op het uitgangspunt dat in de loop der tijd gemeenten de huidige toerismebepaling ruimer zijn gaan uitleggen, waardoor het aantal gemeenten dat deze bepaling benut is toegenomen. In het wetsvoorstel met betrekking tot de wijziging van de WTW moet een gemeente bij toepassing van de toerismebepaling voortaan een kwalitatieve drempel rond hoeveelheid toeristen dat naar die gemeente komt meenemen in haar overwegingen. Daarnaast moet de gemeente een aantal genoemde belangen expliciet laten meewegen in de besluitvorming, zoals werkgelegenheid en economische bedrijvigheid in de gemeente, maar ook immateriële belangen, zoals zondagsrust, leefbaarheid en veiligheid in de gemeente.

In de Tweede Kamer zijn begin 2009 vragen gesteld aan de Minister van Economische Zaken naar de economische gevolgen van de wijziging van de WTW. Daarom heeft het ministerie van Economische Zaken het CPB de volgende vraag gesteld:

- Wat zijn de economische gevolgen van de beoogde verandering van de WTW?

Dit rapport probeert deze vraag te beantwoorden met de volgende aanpak. Eerst bespreken we de concrete wetsverandering en leiden daaruit de impuls af op de economie van Nederland. In beginsel gaat het hier om minder koopzondagen door aanscherping van de toerismebepaling. Vervolgens kijken we hoe die impuls doorwerkt op het Bruto Binnenlands Product (BBP) en de werkgelegenheid in Nederland. Verder kijken we gedetailleerder naar gevolgen voor de partijen die het meest zullen merken van de wetswijziging, namelijk gemeenten en de bedrijfstak detailhandel, dit is het totaal van alle winkels samen. De wetswijziging kan namelijk verschillend per gemeente of per winkel uitpakken.

Naast deze economische gevolgen zijn er ook effecten denkbaar op de welvaart. Het CPB hanteert daarbij een breed welvaartsbegrip. Daaronder vallen bijvoorbeeld veranderingen in het consumentennut en externe effecten door de aanscherping van de toerismebepaling, zoals tijdsbesparing, geluidshinder en milieu.

Het rapport is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 2 zet de beoogde wijziging van de WTW uiteen en definieert de impuls op de economie van Nederland. Dit hoofdstuk geeft zicht op de omvang

¹ Zie de Memorie van toelichting bij het wetsvoorstel met betrekking tot de wijziging van de Winkeltijdenwet (Kamerstukken II 2008/09, 31728, nr. 3).

van de impuls op de economie in termen van minder koopzondagen per jaar. Hoofdstuk 3 schetst vervolgens in grote lijnen wat we kunnen verwachten. Het bespreekt de doorwerking van de impuls op de economie volgens argumenten die de economische theorie biedt. Hoofdstuk 4 presenteert de directe economische gevolgen voor de omzet en de werkgelegenheid van de detailhandel en voor de Nederlandse economie als geheel, zowel op korte termijn als op langere termijn. De impuls leidt ook tot een andere verdeling van de nationale koek, en dat betekent dat er partijen zijn die er op vooruit zullen gaan en partijen die er op achteruit zullen gaan. Hoofdstuk 5 belicht de verschillen in effecten tussen winkels onderling en tussen gemeenten onderling. In hoofdstuk 6 worden de bredere economische gevolgen toegelicht. Naast mogelijke strategische reacties van gemeenten en winkeliers, worden hier de welvaartseffecten door de verandering in de WTW besproken.

2 Wetsvoorstel verandering Winkeltijdenwet

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk zet de beoogde wijziging van de WTW uiteen en het geeft aan welke impuls op de economie hieruit kan worden afgeleid (paragraaf 2.2). De impuls betreft een vermindering van het aantal koopzondagen. Paragraaf 2.3 probeert vervolgens de omvang van deze impuls op de economie verder te duiden door de volgende twee vragen te beantwoorden. Ten eerste, welke gemeenten die nu een toerismebepaling hebben, vallen mogelijk niet meer onder de nieuwe toerismebepaling? Ten tweede, wat is de omvang van de impuls op de Nederlandse economie door de verandering van de WTW?

2.2 Inhoud wetsvoorstel

Om te weten wat de verandering van de WTW inhoudt, bespreken we eerst de huidige wet. Vervolgens behandelen we de beoogde wetswijziging. Daaruit leiden we af wat de economische impuls precies is en welke groep gemeenten de verandering van de wet direct zal merken.

2.2.1 Huidige Winkeltijdenwet

De WTW stamt uit 1996 als vervanger van de Winkelsluitingswet. Sinds die tijd worden aan winkeliers meer mogelijkheden geboden om in de avonduren en op zondag hun winkels open te stellen voor hun klanten: de consumenten. Dit was voor 1996 niet (of beperkt) mogelijk. De beslissing over het toestaan van zondagsopenstelling ligt vanaf 1996 bij de gemeenten.

De hoofdregel van de WTW is dat winkels op zondag gesloten zijn.² De wet geeft aan gemeenten acht mogelijkheden om hierop een uitzondering te maken. In het licht van het wetsvoorstel bespreken wij hier de belangrijkste vier (zie ook tabel 2.1).³

De eerste uitzondering op de regel dat alle zondagen de winkels dicht zijn is dat gemeenten kunnen kiezen voor maximaal twaalf koopzondagen per jaar als generieke maatregel. Gemeenten hoeven hiervoor niet aan bepaalde voorwaarden te voldoen. Ze zijn vrij om van deze bepaling gebruik te maken. De tweede uitzondering is de *toerismebepaling*. Deze houdt in dat meer dan twaalf koopzondagen in een gemeente zijn toegestaan als die gemeente toeristen aantrekt om, zoals de WTW het formuleert, redenen 'buiten de verkoopactiviteiten die door de vrijstelling of ontheffing mogelijk worden gemaakt' (WTW, artikel 3, derde lid, aanhef en onder a). De derde uitzondering is dat meer dan twaalf koopzondagen zijn toegestaan nabij grensovergangen of direct aansluitende wegen. Deze bepaling over de grensgemeenten is nogal

² Winkeltijdenwet, artikel 2, lid 1 onder a.

³ Daarnaast regelt de WTW avondwinkels, bijzondere gelegenheden van tijdelijke aard, aanvullende ontheffing van Vrijstellingenbesluit en religieuze rustdagen op niet-zondagen. We laten deze ontheffingen voor het hebben van een koopzondag hier verder buiten beschouwing.

restrictief geformuleerd. Alleen winkels in de nabijheid van grensovergangen langs daarop aansluitende doorgaande wegen kunnen van deze bepaling gebruik maken. Dit zal niet alle winkels in grensgemeenten omvatten. De vierde uitzondering is dat meer dan twaalf koopzondagen zijn toegestaan bij plotseling opkomende bijzondere omstandigheden. Overigens worden deze omstandigheden niet omschreven in de wet.

Tabel 2.1 Uitzonderingen huidige Winkeltijdenwet

	Vrijstelling Hele gemeente of stadsdeel Beslissingsorgaan	Ontheffing Winkel
Generieke 12 zondagen Toerismebepaling	Gemeenteraad ^a Gemeenteraad ^b	B&W na toestemming bevoegdheid door Gemeenteraad ^c
Grensoverschrijdend verkeer	Gemeenteraad ^b	B&W na toestemming bevoegdheid door Gemeenteraad ^c
Plotselinge omstandigheden of bijzondere gelegenheden	B&W ^d	

^a Artikel 3, lid 1 en 2.
^b Artikel 3, lid 3 onder a respectievelijk b.
^c Artikel 3, lid 3 onder a respectievelijk b en lokale Winkeltijdenverordening.
^d Artikel 4, lid 1 en 2 en lokale WTW.

De wet maakt daarnaast een onderscheid tussen een *vrijstelling* en een *ontheffing* van de regel dat de winkels alle zondagen dicht zijn zoals tabel 2.1 in de kolommen laat zien. Een vrijstelling is generiek en geldt voor de hele gemeente of voor hele stadsdelen en de gemeenteraad beslist hierover. Een ontheffing geldt individueel voor één winkel binnen de gemeente, waarvoor de winkelier zelf een aanvraag zal moeten doen. Bij een ontheffing is dus sprake van een uitzondering van een winkel ten opzichte van andere winkels in de gemeente. Over ontheffing beslist B&W, maar pas nadat de gemeenteraad die bevoegdheid tot ontheffing heeft toegekend aan B&W.

2.2.2 Verandering: aanscherping toerismebepaling

Het kabinet kiest in het voorliggende wetsvoorstel voor een voortzetting van de uitvoering van de WTW door gemeenten, maar past het kader waarbinnen gemeenten gebruik kunnen maken van de toerismebepaling aan (zie kader).⁴ De overige drie hiervoor genoemde uitzonderingen op de regel dat de winkels zondag dicht zijn, veranderen niet door het wetsvoorstel. Zo blijft bijvoorbeeld de hoofdregel dat winkels maximaal op twaalf zondagen geopend mogen zijn. Daarom laten we ze in dit rapport buiten beschouwing.

⁴ De beslissingsbevoegdheid ligt niet voor niets bij gemeenten. Dijkgraaf en Gradus (2007) beargumenteren dat om het internaliseren van externe effecten rond zondagopenstelling te realiseren, dit soms op lokaal niveau effectiever vorm kan worden gegeven (zie ook hoofdstuk 6). Dit is het geval als gemeenten bepaalde externe effecten van zondagopenstelling beter kunnen internaliseren. De auteurs vinden daartoe aanwijzingen in hun econometrisch onderzocht cijfermateriaal.

De toerismebepaling wordt aangescherpt met de volgende twee criteria. Het eerste criterium is dat de omvang van het toerisme een minimum –‘kwalitatieve drempel’- moet overschrijden om voor de toerismebepaling in aanmerking te komen. Er moet sprake zijn van op de gemeente gericht toerisme met een substantiële omvang met een ander doel dan om er recreatief te winkelen. Deze ‘kwalitatieve drempel’ is een aanvullende voorwaarde ten opzichte van de eisen die daarvoor thans gelden.

Het tweede criterium is dat de gemeenten bij besluiten over het aantal koopzondagen naast economische belangen (zoals werkgelegenheid in de gemeente) ook immateriële belangen uitdrukkelijk moeten meewegen. Immateriële belangen zijn bijvoorbeeld zondagsrust, leefbaarheid en veiligheid in de gemeente.

Winkeltijdenbeleid en concurrentiebeleid blijven op gespannen voet staan

De toerismebepaling in de WTW kan op gespannen voet staan met beleid dat de concurrentie wil bevorderen. De reden is dat de toerismebepaling er voor zorgt dat winkels in toerismegemeenten een concurrentievoordeel hebben op andere winkels als gevolg van deze WTW. Dat is strijdig met het beginsel van eerlijke concurrentie. Institutioneel is die spanning ook zichtbaar in twee verschillende autoriteiten. De autoriteit bij de WTW is het 'College van Beroep voor het bedrijfsleven', waar belanghebbenden in veel gevallen in beroep kunnen gaan tegen besluiten van gemeenten. De autoriteit die zorg dient te dragen voor eerlijke concurrentie is de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa). De voorgestelde verandering van de WTW maakt de concurrentie per saldo niet eerlijker, zodat het beleid vanuit het oogpunt van economische efficiëntie overwegingen tegenstrijdige trekken blijft vertonen. Enerzijds wordt concurrentie eerlijker tussen winkels in gemeenten met minder koopzondagen en winkels in gemeenten met maximaal twaalf koopzondagen, want het verschil in koopzondagen vermindert. Echter aan de andere kant wordt de concurrentiepositie sterker gemaakt van de gemeenten die aan de aangescherpte criteria van de toerismebepaling blijven voldoen.

2.2.3 Definiëring impuls op economie: minder koopzondagen en openingsuren

De verandering van de WTW ten aanzien van de toerismebepaling heeft alleen gevolgen voor die gemeenten die nu gebruikmaken van deze bepaling, maar die dat op basis van het voorliggende wetsvoorstel in de toekomst niet meer kunnen doen. Op gemeenten die om andere redenen ontheffing en vrijstelling van de WTW koopzondagen hebben, heeft het voorliggende wetsvoorstel namelijk geen invloed.

Van die gemeenten waarvoor het wetsvoorstel wel gevolgen kan hebben, kan *ceteris paribus* het aantal koopzondagen verminderen. Vertaald naar de economie betreft de impuls van het wetsvoorstel op de Nederlandse economie dus allereerst minder koopzondagen.⁵ Indien een gemeente niet meer voldoet aan de toerismebepaling kunnen alle winkels binnen zo'n gemeente niet langer meer open zijn op zondag op grond van deze bepaling. Maar wel kan de gemeente gebruik blijven maken van de reguliere twaalf koopzondagen. De omvang van deze impuls kan ook worden uitgedrukt in het aantal uren dat de winkels minder lang open zullen zijn. Dat aantal uren volgt uit het aantal gemeenten dat nu een toeristisch regime heeft en niet meer onder

⁵ Bij de introductie van de huidige WTW betrof de impuls vooral meer uren door langere openingstijden.

de aangescherpte voorwaarden valt, de terugval in het aantal koopzondagen in elk van die gemeenten, en het aantal winkels in elk van deze gemeenten.⁶

2.3 Omvang impuls op economie

2.3.1 Gemeenten met mogelijk minder koopzondagen

Er zijn in Nederland 57 (deel) gemeenten die het toeristisch regime daadwerkelijk uitoefenen, want zij maken gebruik van de toerismebepaling en hebben meer dan 12 koopzondagen. Bijlage 1 geeft een verantwoording voor dat aantal. Deze paragraaf geeft inzicht welke van deze gemeenten mogelijk de invloed van de verandering van de WTW zullen ondervinden. Het is voor de analyse een probleem dat de huidige Winkeltijdenwet de toeristenbepaling negatief formuleert, namelijk in termen wat er *niet* onder valt: recreatief winkelen als primair doel. Het is lastig om op basis daarvan een betrouwbare impuls af te leiden. We kiezen in dit rapport daarom voor een positieve formulering, namelijk criteria waarop gemeenten waarschijnlijk met succes een beroep kunnen doen om aan de nieuwe toerismebepaling te voldoen. We kiezen voor de volgende twee toeristische criteria:

Het eerste criterium is: *attracties voor toeristen*. Een voor de hand liggend criterium is de vermelding van de gemeente in een gids die specifiek is geschreven voor toeristen. Vanwege de betrouwbaarheid moet die gids door onafhankelijke auteurs zijn opgesteld en een internationale reputatie hebben. De gids over Nederland van Lonely Planet voldoet aan die voorwaarden.⁷ Als een gemeente in deze gids wordt genoemd, dan kan deze gemeente waarschijnlijk met succes verdedigen dat het bezoek met een ander primair doel komt dan om er te winkelen, zodat de wettelijke 'drempel' van 'substantieel' wordt overschreden.

Het tweede criterium is: *hoteldichtheid*. Dit is het aantal hotels per 1000 inwoners van een gemeente. De gedachte hierachter is dat hoe groter het aantal hotels is in een gemeente, hoe groter het aantal toeristen.⁸

Gemeenten die nu een toeristisch regime hebben

We passen de volgende aanpak toe om het aantal gemeenten op te sporen dat mogelijk wel en mogelijk niet onder de nieuwe toerismebepaling vallen. Eerst presenteren we de gemeenten die nu (in 2009) een toeristisch regime hebben, en we vermelden voor elke gemeente wat er in Lonely Planet wordt vermeld over die gemeente en haar hoteldichtheid. Gemeenten met veel attracties volgens Lonely Planet en een grote hoteldichtheid hebben grote kans dat zij ook onder de nieuwe toerismebepaling voldoen. Maar gemeenten die niet in Lonely Planet worden genoemd, en die ook nauwelijks hotels hebben, maken minder kans op aan de eisen van de aangescherpte toerismebepaling te voldoen. Zij voelen waarschijnlijk direct de (economische)

⁶ Overigens hoeven gemeenten die terug moeten naar twaalf koopzondagen niet allemaal 52 koopzondagen te hebben.

⁷ Bij badplaatsen kijken we ook naar criterium 'natuurschoon' met ligging aan zee en duinen.

⁸ Er zijn geen cijfers bekend over aantallen hotelovernachtingen per gemeente. Daarom werken we met de hoteldichtheid, waarbij we niet wegen met de grootte van de hotels.

gevolgen van de verandering van de WTW door een daling van het aantal koopzondagen tot twaalf per jaar, het aantal waarvoor geen toerismebepaling nodig is.

We presenteren de gemeenten met een toeristisch regime in vier groepen (zie tabel 2.2-2.5), namelijk: i) niet-grensgemeenten, ii) de grootstedelijke agglomeraties Amsterdam, Rotterdam en Den Haag⁹; iii) grensgemeenten en iv) badplaatsen.

Tabel 2.2 Aantal koopzondagen in 2009: Grotere niet-grensgemeenten met meer dan 12 koopzondagen

	Inwoners ^a * 1000	Koopzondagen ^b aantal in 2009	Attracties ^c	Hotels ^d per 1000 inwoners
Almere	178	54	Geen	0,02
Leiden	119	54	Museum Oudheden, Naturalis	0,08
Lelystad Batavia Stad	70	54	Geen	0,04
Noordoostpolder	46	54	Geen	0,08
Heusden/Drunen	43	54	Geen	0,00
Moerdijk	37	54	Geen	0,00
Beverwijk De Bazaar	36	54	De Bazaar	0,00
Lage Vuursche (Baarn)	24	54	Geen	.
Naarden	17	54	Grote Kerk, Vestingmuseum	0,06
Utrecht	281	20	Domtoren, Spoorwegmuseum	0,05
Haarlem	146	19	Grote Markt, Frans Halsmuseum	0,09
Arnhem	142	17	Museum Moderne Kunst, John Frostbrug	0,08
Leeuwarden	92	17	Fries Museum, Prinsessehof	0,11
Nijmegen	157	16	Het Valkhof, Cammanderie van St. Jan	0,06
Den Bosch	135	16	St. Jan's Kathedraal, Noordbrabants museum	0,03
Alkmaar	94	16	Grote Kerk, Kaasmuseum	0,07
Grave	12	16	Geen	0,00
Tilburg	200	15	Genoemd in Lonely Planet	0,03
Eindhoven	209	14	van Abbemuseum	0,07
Apeldoorn	156	14	Paleis het Loo	0,07
Den Helder	59	13	Marinemuseum	0,03
Middelburg	47	13	Abdij, Stadhuis	0,13
Hellevoetsluis	40	13	Geen	0,08
Boarnsterhim	19	13	Geen	0,00

^a Stratus, 2009.

^b Bron: www.koopzondagen.net; Beverwijk: www.debazaar.nl

^c Bron: Lonely Planet, 2007, The Netherlands (maximaal 2 attracties).

^d Aantal hotels volgens www.booking.com gedeeld door aantal duizenden inwoners (bron wikipedia). Hotels niet gewogen naar aantal bedden.

⁹ Bij de agglomeraties van de grote steden zijn ook enkele gemeenten toegevoegd met maximaal 12 koopzondagen, omdat deze informatie nuttig is voor de economische gevolgen van de invoering van de nieuwe toerismebepaling.

De reden voor dit onderscheid in groepen is dat de economische gevolgen van de wetswijziging per groep verschillend kunnen zijn, zoals in de volgende paragrafen zal blijken. Sommige gemeenten hebben winkelboulevards met meer dan twaalf zondagen per jaar terwijl de winkels in de rest van de gemeente maximaal twaalf koopzondagen hebben. In die gevallen staan de winkelboulevards opgenomen in de tabellen, met eerst de naam van de gemeente en vervolgens de winkelboulevard.

Tabel 2.3 Aantal koopzondagen in 2009: Grootstedelijke agglomeraties

	Inwoners ^a * 1000	Koopzondagen ^b Aantal	Attracties ^c	Hotels ^d Aantal
Agglomeratie Amsterdam	815			
Centrum		54	Grachtengordel, Anne Frankhuis	146
Oud-Zuid		54	Rijksmuseum, van Gogh museum	49
Zuidoost (IKEA) ^e		54	Geen	2
Zuidoost (Woonboulevard Arena)		39	Geen	zie regel boven
Noord		21	Geen	4
Amstelveen ^f		18	Cobra Museum	3
Agglomeratie Rotterdam	675			
Centrum		54	Willemsbrug, Museum Boymans	21
Delfshaven		54	Oude Kerk, Dubbele Palmboom	5
Noord		54	Geen	2
Feijenoord		54	Geen	3
Kralingen		50	Geen	1
Schiedam ^f		19	Geen	2
Agglomeratie Den Haag	565			
Centrum ^a		54	Binnenhof, Mauritshuis	19
Delft IKEA ^e		54	Geen	nvt
Den Haag (Megastores)		26	Geen	nvt
Den Haag (Lange Voorhout)		20	Paleismuseum	nvt

^a Bron: Stratus, 2009. Agglomeratie Amsterdam inclusief Amstelveen, Agglomeratie Rotterdam inclusief Scheidam, Agglomeratie Den Haag inclusief Delft.

^b Bron: www.koopzondagen.net;

^c Bron: Lonely Planet, 2007, the Netherlands (maximaal 2 attracties).

^d Bron: www.booking.com (NB Aantal inwoners stadsdelen niet beschikbaar). Aantal hotels niet gewogen met aantal bedden.

^e bron: www.ikea.nl. Het aantal koopzondagen van de andere IKEA vestigingen is maximaal 12.

^f Zelfstandige gemeenten bij respectievelijk gemeenten Amsterdam, Rotterdam en Den Haag.

Tabel 2.4 Aantal koopzondagen in 2009: Grensgemeenten met meer dan 12 koopzondagen

	Inwoners ^a * 1000	Koopzondagen ^b Aantal	Attracties ^c	Hotels ^d per 1000 inwoners
Roosendaal (Rosada Factory Outlet)	.	54	Geen	nvt
Roosendaal	78	15	Geen	0,05
Hulst	28	54	Geen	0,19
Ootmarsum/Dinkelland	26	54	Geen	1,59
Sluis	25	54	Geen	0,87
Maasgouw	25	54	Geen	0,04
Rucphen	22	54	Geen	0,00
Putte (deel van Woensdrecht op grens)	21	54	Geen	0,00
Zundert	20	54	Geen	0,00
Valkenburg a.d. Geul	18	54	Genoemd	7,83
Gulpen	15	54	Geen	1,89
Vaals	10	54	Drielandenpunt (fiets)	0,20
Arcen	9	54	Geen	0,57
Baarle-Nassau	7	54	Op Baronieroute (fiets)	0,15
Roermond (Retail Park)	.	54	Geen	nvt
Roermond (Designer Outlet Center)	.	54	Geen	nvt
Roermond (Huis en tuinboulevard)	.	54	Geen	nvt
Roermond (overig)	55	16	'Quick look'	0,11
Leudal (Roggel en Neer)	37	37	Geen	0,12
Bergen (L)	13	24	Geen	0,00
Maastricht	121	21	Vrijthof, Bonniefantemuseum	0,32
Venlo	92	19	'Quick look'	0,14

^a Stratus, 2009.

^b Bron: www.koopzondagen.net; Beverwijk: www.debazaar.nl

^c Bron: Lonely Planet, 2007, The Netherlands (maximaal 2 attracties).

^d Aantal hotels volgens www.booking.com gedeeld door aantal duizenden inwoners (bron wikipedia). Hotels niet gewogen naar aantal bedden.

Tabel 2.5 Aantal koopzondagen in 2009: Badplaatsen met meer dan 12 koopzondagen

	Inwoners ^a * 1000	Koopzondagen ^b Aantal	Attracties ^c	Hotels ^d per 1000 inwoners
Schouwen-Duiveland	35	54	Zierikzee genoemd	0,50
Bergen (NH)	32	54	Geen	0,84
Noordwijk	25	54	Geen	1,07
Veere	22	54	Stadhuis Grote kerk	1,18
Zandvoort	17	54	Genoemd	1,81
Zijpe	12	54	Geen	0,09
Scheveningen	.	54	Genoemd	nb
Wieringen ^e	8	35	Geen	0,00
Texel ^e	14	34	Genoemd	2,55
Vlieland ^e	1	20	Genoemd	5,45
Terschelling ^e	5	14	Genoemd	2,77

^a Stratus, 2009

^b Bron: www.koopzondagen.net; Beverwijk: www.debazaar.nl

^c Bron: Lonely Planet, 2007, The Netherlands (maximaal 2 attracties).

^d Aantal hotels volgens www.booking.com gedeeld door aantal duizenden inwoners (bron wikipedia). Hotels niet gewogen naar aantal bedden.

^e Koopzondagen geconcentreerd in zomer.

2.3.2 Raming aantal gemeenten dat minder koopzondagen krijgt ¹⁰

We weten niet exact hoeveel gemeenten door het wetsvoorstel terug moeten naar twaalf koopzondagen.¹¹ Daarom maken we een schatting op basis van de gemeenten die niet in Lonely Planet worden genoemd of die een hoge hoteldichtheid hebben op basis van booking.com. We hebben deze aanpak nodig om een overtuigende argumentatie te geven voor een raming van de vermindering in het aantal koopzondagen.

Met nadruk merken we op dat dit geen voorspelling is dat juist de genoemde gemeenten minder koopzondagen zullen krijgen. Ten eerste, op basis van onze criteria kunnen gemeenten in onze aanpak aangeduid worden als niet-toeristisch, maar dat wil echter geenszins zeggen dat deze gemeenten ook daadwerkelijk minder koopzondagen zullen hebben door de aanscherping van de toerismebepaling. Ten tweede, het tweede criterium in het voorliggende wetsvoorstel (i.c. het meewegen van economische en immateriële belangen) wordt niet meegenomen in onze inschatting van het aantal mogelijke betrokken gemeenten, omdat informatie hierover ontbreekt.

Tabel 2.6 toont de gemeenten die mogelijk de invloed van de verandering van de WTW direct zullen ondervinden, uitgaande van het criterium vermelding in Lonely Planet. Het zijn de gemeenten in de tabellen 2.2 tot en met 2.5 die onder 'Attracties' het woord 'Geen' hebben.

¹⁰ Het gaat hier om de directe impuls, waarbij geen rekening wordt gehouden met mogelijke reacties van winkeliers en gemeenten. Deze aspecten worden in hoofdstuk 6 besproken.

¹¹ Er bestaat wel empirische evidentie dat het aantal koopzondagen op grond van het toeristisch regime is toegenomen zonder dat de WTW is veranderd. Gedurende 2000-2004 zou het aantal gemeenten met een toerismeregime met 25% procent zijn gestegen (zie B&A groep, 2006).

Tabel 2.6 laat ook zien dat van de gemeenten die op basis van dat eerste criterium negatief scoren, er een aantal is dat een hoge hoteldichtheid heeft. Voorbeelden daarvan zijn Ootmarsum/Dinkelland, Gulpen en de meeste badplaatsen. Als deze gemeenten ook in de toekomst succesvol de nieuwe toerismebepalingen toepassen, dan is het aantal gemeenten met minder koopzondagen nog kleiner.

Uit tabel 2.6 blijkt dat het aantal gemeenten met mogelijk minder koopzondagen door de aanscherping van de toerismebepaling klein is. In de rest van dit rapport rekenen we verder met 20 gemeenten die nu een toeristisch regime hebben met meer dan twaalf koopzondagen.

Tabel 2.6 Hoteldichtheid gemeenten die niet in Lonely Planet worden genoemd^{a, c}

Niet-grensgemeenten		Grootstedelijke agglomeraties		Grensgemeenten	
Almere	0,02	Amsterdam		Ootmarsum/Dinkelland	1,59
Noordoostpolder	0,08	Zuidoost IKEA	nvt	Hulst	0,19
Lelystad Batavia Stad	0,04	Zuidoost Woonboulevard Arena	nvt	Baarle Nassau	0,87
Heusden/Drunen	0,00	Noord	nb	Zundert	0,00
Moerdijk	0,00			Putte	0,00
Wieringen	0,00	Rotterdam		Arcen	0,57
Boansterhim	0,00	Noord	nb	Roosendaal	0,05
Helevoetsluis	0,08	Feijenoord	nb	Vaals	0,20
Baarn	0,04	Kralingen	nb	Leudal	
Grave	0,00	Schiedam	nb	Bergen	0,12
Zijpe	0,09			Venlo	0,00
		Den Haag		Rucphen	0,14
		Megastores	nvt	Maasgouw	0,00
				Gulpen	1,89

^a Bron aantal hotels: www.booking.com; bron aantal inwoners: wikipedia

^b Volgens opgave van het ministerie van EZ hebben Roermond en Delft een toeristisch regime waarbij in de binnenstad de winkels niet alle zondagen open zijn, maar in de winkelcentra wel. Aangezien beide gemeenten waarschijnlijk ook aan de criteria van de aangescherpte toerismebepaling voldoen, nemen we aan dat de winkelcentra in deze gemeenten het hele jaar koopzondag zullen behouden. Concreet gaat het om het Retail Park, het Designer Outlet Center en de Huis- en tuinboulevard in Roermond en de IKEA vestiging in Delft. Deze zijn daarom niet opgenomen in de tabel.

^c We hebben gemeenten met kwalificaties als punt langs een fietsroute en 'quick look' niet als gemeenten met een toeristisch regime gekenmerkt.

2.3.3 Raming impuls op de Nederlandse economie

Wat is de impuls op de Nederlandse economie? Deze definiëren we als de procentuele daling van het aantal uren dat de winkels van de detailhandel in Nederland per jaar minder open zijn. Dit percentage wordt als volgt geraamd.

Eerst ramen we de daling van het aantal koopzondagen, want dat is in beginsel de initiële impuls. Van elke gemeente in tabel 2.6 is het aantal zondagen bepaald dat zij teruggaan als zij niet aan de criteria van de nieuwe toerismebepaling zouden voldoen. Daarbij nemen we aan dat deze gemeenten zullen terugvallen op het maximum van twaalf zondagen per jaar. Bij vijftien gemeenten wordt het aantal koopzondagen dan verminderd van 54 naar twaalf. Van de andere gemeenten is de teruggang kleiner. In totaal gaat het om het wegvallen van ongeveer 700

koopzondagen per jaar in Nederland. In Nederland bedraagt het totaal aantal koopzondagen ongeveer 6000 per jaar.¹² Dat betekent een daling van iets meer dan tien procent in termen van aantal koopzondagen.

Vervolgens ramen we het aantal uren dat de winkels minder open zullen zijn door de vermindering in koopzondagen. Een winkel is op zondag gemiddeld 5,5 uur open (B&A Groep, 2006, tabel 2.1) en in een gemeente met minder koopzondagen zijn gemiddeld M winkels. Dus de daling van het aantal uren dat alle winkels samen op zondag minder open zijn bedraagt $5,5$ (uren op zondag open) * 700 (minder koopzondagen) * M winkels per gemeente = $3,85 M$ duizend uren per jaar.

Het aantal uren dat alle winkels in Nederland in een jaar open zijn wordt daarna als volgt geraamd. Gemiddeld is een winkel per week $64,7$ uur per week open (Bron: B&A Groep, Tabel 2.1). Er zijn 469 gemeenten, inclusief deelraden (zie bijlage 1). Gemiddeld zijn er in een gemeente in Nederland N winkels. Per jaar gaat het dus om $64,7$ uur per week * N (aantal winkels per gemeente) * 469 (aantal gemeenten in Nederland) * 52 (weken per jaar) = $1580 N$ duizend uur per jaar.

Uiteindelijk is de impuls het aantal uren dat de winkels op zondag per jaar minder open zijn als aandeel van het totale aantal uren dat de winkels in Nederland in een jaar open zijn, dus $3,85 M / 1580 N * 100 = 0,24 M/N$ procent. Als we aannemen dat het aantal winkels per gemeente rechtvaardig is met het aantal inwoners. Dan is de verhouding M/N gelijk aan het gemiddeld aantal inwoners per gemeente in de gemeenten in tabel 2.6 gedeeld door het gemiddeld aantal inwoners in alle gemeenten (inclusief deelgemeenten). Op basis van de gegevens van Stratus (2009) is de verhouding $M/N = 36$ duizend/ 35 duizend. Dat betekent dus dat bij benadering $M/N = 1$. De impuls is dus $0,24\%$ en deze zal worden gebruikt in de rest van dit rapport.

Het geheel overziende is de impuls van de aanscherping van de toerismebepaling op de Nederlandse economie dus gering. Echter, voor sommige gemeenten of afzonderlijke winkels kan de impuls wel aanzienlijke gevolgen hebben. Regionaal gezien is de directe impuls vermoedelijk het grootst in grenssteden in het Zuiden van Nederland, omdat daar de meeste gemeenten liggen die te maken kunnen krijgen met een daling van het aantal koopzondagen en ook speciale klanten (zie ook kader).

¹² Bron: Stratus, 2009. De som van alle koopzondagen van alle gemeenten in Nederland.

Zondagopening in Duitsland en België^a

Voor Duitsers en Belgen die dicht tegen de Nederlandse grens wonen, is de zondagopenstelling in Nederland een aantrekkelijke mogelijkheid om op zondag toch te kunnen winkelen want in hun eigen land is deze mogelijkheid beperkt. Deze stelling wordt hieronder toegelicht.

In *Duitsland* moeten winkels volgens de landelijke wet gesloten zijn op zon- en feestdagen. Er gelden uitzonderingen voor o.a. apotheken, kranten en tijdschriften, benzinestations, verkoopsstands voor passagiers treinstation en winkels op vliegvelden. Eind 2006 is het systeem rond de winkeltijdenopening gewijzigd als gevolg van het Föderalismusreform (hervorming van het federale bestel). Tegenwoordig is het voor deelstaten mogelijk om zelf de winkelsluitingstijden vast te stellen als zij dat willen. Zoniet dan gelden de landelijke bepalingen. Er bestaat dus de mogelijkheid dat (in de toekomst) zondagopenstelling in bepaalde Duitse deelstaten mogelijk is.

In *België* geldt in principe een verplichte rustdag op zondag. Badplaatsen en toeristische gemeenten kunnen hiervan afwijken als burgemeester en schepenen hiermee instemmen. Verder is het mogelijk tijdelijke ontheffing te krijgen voor bijzondere en tijdelijke omstandigheden. Er is een selecte lijst met gemeenten welke voldoen aan de toerismebepaling. Dit is echter maar een relatief klein deel van de bijna 600 gemeenten die België rijk is.

Andersom betekent het dat de winkels in Duitsland en België niet of nauwelijks een alternatief zijn voor Nederlanders om daar op zondag te gaan winkelen als de winkels in Nederland dicht zijn. Op grond van de regelgeving in de aan Nederland grenzende deelstaten mogen verkooppunten hoogstens vier zon- of feestdagen per jaar voor de duur van vijf uur geopend zijn.

^a Zie Berg, 2009.

3 Wat kunnen we verwachten?

3.1 Inleiding

Wat de gevolgen kunnen zijn van minder koopzondagen en hoe deze doorwerken in de economie kunnen we afleiden uit de economische theorie. De prijselasticiteit is het centrale aangrijpingspunt dat bepalend is voor de mate van doorwerking op de economie die we kunnen verwachten van minder koopzondagen door het wetsvoorstel.¹³ De prijselasticiteit geeft aan hoe consumenten en winkelier – de vragers en aanbieders op de detailhandels markt – reageren op veranderingen. Ten eerste doordat een koopzondag vervalt, zal de consument op zoek gaan naar alternatieven, waarbij de relatieve prijsverhoudingen een rol spelen. Ten tweede zal hierbij van belang zijn de mate waarin de winkeliers eventuele kostenveranderingen die voortvloeien uit de aanscherping van toerismebepaling doorberekenen in hun prijzen.

Dit hoofdstuk gaat verder in op de doorwerkingen op de economie via de prijselasticiteit. Hierbij wordt niet alleen naar de gevolgen gekeken voor individuele winkels, maar ook naar doorwerkingen op de detailhandel (zie paragraaf 3.2) en op de hele economie (zie paragraaf 3.3). Dit laatste omdat bepaalde effecten op winkelniveau of het niveau van de detailhandel (dat zijn alle winkels samen), waarvan men zou kunnen denken dat ze ook dezelfde implicaties hebben voor de gehele Nederlandse economie, door tegengestelde reacties in de rest van de economie anders kunnen uitpakken voor de Nederlandse economie als geheel. Kernvariabelen waarnaar gekeken wordt, zijn enerzijds de omzet en de werkgelegenheid in de detailhandel, en anderzijds het BBP en de werkgelegenheid voor de gehele economie.

3.2 Detailhandel

3.2.1 Omzet detailhandel

Stel dat in een gemeente een aantal koopzondagen vervallen op grond van het toeristisch regime. Dit heeft gevolgen voor de omzet van de detailhandel en verandert de samenstelling van de vraag naar producten en wel als volgt.

Consumenten die niet meer op zondag kunnen winkelen, zullen hun gedrag veranderen. Zij kunnen dan kiezen uit de alternatieven in de volgende drie dimensies:¹⁴

- Dimensie tijd

Alternatief A1: Kopen bij dezelfde winkel op andere dag dan de koopzondag

Alternatief A2: Kopen bij dezelfde winkel op koopzondag die niet vervallen is

¹³ In theorie is ook een tweede aangrijpingspunt van de aanscherping van de toerismebepaling mogelijk via technologische vooruitgang. De aanscherping zou de ontwikkeling van de technologische vooruitgang kunnen beïnvloeden en daarmee de economische groei. Daar de impuls minimaal is laten we dit aangrijpingspunt verder buiten beschouwing.

¹⁴ Meer alternatieven en combinaties zijn mogelijk, maar dit zijn belangrijkste.

- Dimensie bedrijfstak
Alternatief B: Kopen product niet afkomstig uit detailhandel (op vervallen koopzondag)
- Dimensie afstand
Alternatief C1: Kopen bij zelfde type winkel, maar in een gemeente met koopzondag
Alternatief C2: Niet ingezetene van gemeente (of land) koopt voortaan in eigen gemeente¹⁵

In bijlage 2 zijn voor drie voorbeelden de alternatieven verder uitgewerkt.¹⁶ De drie dimensies hebben invloed op de omvang en de verdeling van de nationale koek (of het BBP) over de dagen van de week, tussen winkels binnen de detailhandel, tussen de detailhandel en andere bedrijfstakken, en tussen gemeenten. Bepalende factor hierachter is uiteindelijk de omvang van de substitutiemogelijkheden: de mate van vervangbaarheid door de genoemde alternatieven. De veranderingen in het gedrag van consumenten treden echter op doordat de (relatieve) prijzen veranderen van individuele winkels in gemeente waar de koopzondag wegvalt. Dit verloopt langs twee wegen.

Wegvallen koopzondag

Als de koopzondag op grond van het toeristisch regime in een gemeente wegvalt, kan de consument niet langer meer producten kopen op die dag in een winkel in die gemeente. Welke alternatieven de consument dan nog heeft, hebben we hierboven (en in bijlage 2) laten zien. Hij of zij kan bijvoorbeeld proberen het product op een andere dag te kopen in dezelfde winkel, of in een andere plaats, of die zondag wat anders te kopen, of wat anders te doen wat leuk is.¹⁷

Verandering prijsverhoudingen

Bleven langs de eerste weg de prijzen van producten nog ongewijzigd door de verandering in de WTW, bij de tweede weg veranderen ook deze prijzen doordat de winkeliers te maken krijgen met een verandering in de kosten die zij door kunnen berekenen aan de consument.

Het wegvallen van de koopzondag zal zowel kostenverhogingen met zich meebrengen als kostenverlagingen voor betrokken winkels. De kostenverhogingen hangen samen met het vaste kapitaal (zoals het winkelpand en de kassa's), dat nu minder benut zal worden door minder koopzondagen en daarmee minder winkeluren. De kostenverlagingen houden verband met een specifiek deel van de ingezette arbeid, ook wel drempelarbeid genoemd (zie Nooteboom, 2006 en paragraaf 3.2.2 voor verdere toelichting). Het leeuwendeel van de kosten in de winkels van de detailhandel bestaat echter uit variabele kosten, die uitsluitend afhangen van de omzet en niet

¹⁵ Dat wil zeggen, consumenten zijn niet ingezetene als zij wonen in gemeente A en kopen in gemeente B.

¹⁶ We abstraheren hier van de mogelijkheid dat Nederlanders op zondag voortaan naar winkels in Duitsland of België gaan. Deze optie is niet realistisch, omdat de winkels in deze landen niet of nauwelijks geopend zijn op zondag (zie kader hoofdstuk 2).

¹⁷ In economische termen is de onmogelijkheid om producten te kopen vergelijkbaar met de mededeling dat de prijzen van deze producten oneindig hoog zijn, want bij oneindig hoge prijzen kopen klanten geen producten. Alle andere prijzen blijven gelijk, dus er treden grote relatieve prijsveranderingen op. Consumenten reageren hierop, wat leidt tot een andere samenstelling van de vraag naar producten.

gerelateerd zijn aan het aantal openingsuren. Het verloop van deze kosten zal dus met name bepalend zijn voor de kosten per eenheid product.

Wat de gevolgen zijn voor de kosten per eenheid product hangt verder af van de gevolgen voor het loon. Personeel dat op zondag werkt, krijgt onregelmatigheidstoelagen op het normale loon. Winkels met minder koopzondagen hoeven deze toeslagen niet meer te betalen. Hierdoor dalen hun kosten.

Hoe de veranderingen in de kosten uiteindelijk doorwerken in de prijzen van de winkels hangt af van de marktstructuur, waarbij productdifferentiatie, 'economies of scope', locatie en gemak van toetreding tot de markt allemaal van belang zijn. Hoe meer concurrentie er is onder de winkels des te meer zal de kostenontwikkeling in de prijs worden doorgegeven. Ook de consument speelt hierbij een rol. Als hij veel goede alternatieven (i.c. grote substitutie-elasticiteiten) heeft in termen van tijd, product en plaats, dan zijn de verschuivingen in de samenstelling van de vraag groot. Bij weinig alternatieven zijn de verschuivingen in de samenstelling van de vraag klein.

Kosten en prijzen winkels dalen naar verwachting

We verwachten dat door het wetsvoorstel de kosten per eenheid product en de prijzen in de 'getroffen' winkels met minder koopzondagen gemiddeld genomen zullen dalen. Hoewel de kapitaalkosten op termijn mogelijk kunnen toenemen door minder koopzondagen, zullen de arbeidskosten dalen en deze kostenpost heeft een groter aandeel in de totale kosten.¹⁸ Volgens CBS cijfers uit de Nationale Rekeningen ligt de arbeidsinkomensquote voor de detailhandel ruim boven de 80 in de afgelopen jaren.¹⁹ De arbeidskosten zullen dalen doordat de omvang van de drempelarbeid zal afnemen. Daarnaast dalen de arbeidskosten doordat de 'getroffen' winkels niet langer onregelmatigheidstoelagen hoeven te betalen voor personeel dat op zondag werkte. Kortom: de kosten dalen bij gegeven omzet.

De winkels zullen hun lagere kosten waarschijnlijk doorgeven aan de consumenten omdat de concurrentie hen hiertoe dwingt (zie o.a. Inderst en Irmen, 2005). Voor deze stelling bestaat ook enige empirische onderbouwing voor Nederland. Recent onderzoek door Creusen et al. (2008) laat zien dat consumenten in Nederland profiteren van sterke onderlinge concurrentie tussen supermarkten en dat supermarkten, gegeven de marktstructuur, prijsvoordelen doorgeven aan de consument.²⁰

¹⁸ Op korte termijn veronderstellen we dat de kapitaalkosten constant zijn.

¹⁹ De arbeidsinkomenquote is berekend als de beloning van werknemers plus de toegerekende beloning voor zelfstandigen en meewerkende gezinsleden als aandeel in de som van beloning van werknemers en netto exploitatieoverschot/gemengd inkomen. Deze quote geeft dus aan welk deel loon van het nationaal inkomen toevloeit aan de productiefactor arbeid.

²⁰ Verschillen tussen winkels in termen van X-inefficiëntie kunnen bestaan, omdat we niet een volledige homogene markt veronderstellen.

3.2.2 Werkgelegenheid detailhandel

Om te beschrijven wat er met de werkgelegenheid in de detailhandel gebeurt door de impuls van de vermindering van het aantal koopzondagen, is het belangrijk om bij de detailhandel onderscheid te maken in drempelarbeid en ander werk in detailhandel (zie onder andere CPB 1995, Goos 2004 en Nootboom 2006).

Gevolgen werkgelegenheid detailhandel

Aan de hand van twee vergelijkingen illustreren we de gevolgen van de werkgelegenheid in de detailhandel (zie ook Goos, 2004):

$$W_i = n_d \cdot D + n_x \cdot O_i$$

$$W = n_d \cdot D + n_x \cdot O$$

met W = werkgelegenheid; n_d = drempelarbeid, n_x = inverse marginale productiviteit, D = aantal openingsdagen en O = omzet per week (in volume), i = winkel.

Minder koopzondagen door een verandering in de WTW betekent dat het aantal openingsdagen (=D) daalt. Dit geeft minder werkgelegenheid per winkel (W_i) en voor de detailhandel (W) als geheel.

In de hoofdtekst is een aantal alternatieven beschreven, die gebruikmakend van de vergelijkingen als volgt uitwerken. Als de consument zijn aankopen in de betrokken winkels voortaan door de weeks doet, verandert de omzet van een individuele winkel (=O_i) niet en heeft dat dus geen impact op zijn werkgelegenheid (=W_i) en ook niet op de werkgelegenheid van de detailhandel (=W), uitgezonderd de drempelarbeid. Als de consument zijn producten elders koopt in de detailhandel, verandert de omzet van de individuele winkel wel en daardoor ook zijn werkgelegenheid W_i , maar voor de detailhandel als geheel verandert de omzet (=O) en werkgelegenheid W niet. Dit kan verschillen geven binnen de detailhandel. Ten slotte, als hij geheel andere producten *buiten* de detailhandel gaat kopen, verandert zowel de omzet van de individuele winkel als die van de detailhandel, en daarmee ook de werkgelegenheid voor beide. Het laatste geeft mogelijk verschillen tussen de detailhandel en de rest van de economie, want elders neemt de omzet en werkgelegenheid toe.

De drempelarbeid hangt direct samen met de (zondag)opening van de winkel. Het is de minimale personeelsbezetting in een winkel, onafhankelijk van de omzet die er wordt gehaald. Bij een kleine winkel geldt bijvoorbeeld dat er altijd minimaal één medewerker in de winkel aanwezig moet zijn als deze open is. Verder kan ook gedacht worden aan verschillende service- of verkooppunten verspreid over de winkel. Dit geeft schaalvoordelen voor grote winkels vergeleken met kleine winkels. Drempelarbeid is dus in feite vaste arbeidskosten, waardoor de gemiddelde kosten dalen naarmate de omzet van de winkel hoger is. De inzet van de overige medewerkers hangt direct samen met de omzet (zie ook kader).

Een vermindering in het aantal koopzondagen geeft dus in ieder geval een daling van de werkgelegenheid in de winkels die zondags voortaan dicht moeten door het wetsvoorstel, omdat er minder drempelarbeid zal zijn. Wat de gevolgen zijn voor de gehele werkgelegenheid in de detailhandel hangt direct samen met wat er gebeurt met de omzet van de detailhandel (zie paragraaf 3.2.1), welke wordt bepaald door de verschillende substitutie-elasticiteiten.

3.3 Nederlandse economie

3.3.1 Nederlandse economie: niet of nauwelijks macro effecten te verwachten

In paragraaf 3.2 is al duidelijk geworden dat de rest van de economie bij sommige alternatieven profiteert als het aantal koopzondagen vermindert. De gevolgen voor de economie als geheel zijn door de compenserende doorwerking dus minder omvattend dan voor de detailhandel. Hoe komt dat?

Gegeven dat het budget van ieder huishouden op termijn gezien grenzen stelt aan wat men kan consumeren of sparen beperkt dit de mogelijkheden om meer of minder te kopen bij de detailhandel. Voor de economie als geheel geldt dat zeker, want wanneer de consument bij een winkel een euro uitgeeft, kan hij of zij dat niet meer elders doen zolang het inkomen niet toeneemt (zie Goos, 2004). Hoewel zondagopening of -sluiting invloed kan hebben op impulsaankopen door bijvoorbeeld funshopping, is een verandering in consumentengedrag (en dus een andere spaar - en consumptiequoten) door het wetsvoorstel op lange termijn theoretisch niet erg aannemelijk (zie ook CPB, 1995).

Geen toekomstvoorspelling

Dit rapport analyseert de economische gevolgen van de verandering van de WTW. Het geeft geen voorspelling van het toekomstige aantal winkels dat op zondag open is en de economische gevolgen daarvan. Voor een voorspelling van het aantal koopzondagen op termijn moeten ook andere determinanten in de analyse worden betrokken. De verandering van de WTW is daar maar een van.

Dit rapport beargumenteert dat als gevolg van de invoering van de nieuwe WTW het aantal koopzondagen in Nederland met zekerheid zal dalen. Dit effect kan echter worden beperkt door de invloed van andere determinanten die leiden tot een vergroting van het aantal winkels dat op zondag open is. Bijvoorbeeld, de voorkeur van de bevolking voor winkelen op zondag kan toenemen. Dit zal blijken na gemeenteraadsverkiezingen door veranderingen in de samenstelling van de gemeenteraden. Gemeenten die goede argumenten hebben om onder de toerismebepaling te vallen, maar die daar nu geen gebruik van maken, kunnen dit dan wel gaan doen om aan de wens van de meerderheid van de bevolking te voldoen (het omgekeerde is natuurlijk ook mogelijk). Ten tweede, ongeveer de helft van de winkels in gemeenten met een toeristisch regime maakt nu geen gebruik van de mogelijkheid om op zondag open te zijn.^a Het kan echter zijn dat deze winkeliers van mening veranderen zodra het in de toekomst winstgevend voor ze wordt om op zondag open te zijn. Dit kan door economische groei. Dat kan leiden tot meer vraag naar producten van de detailhandel, waardoor of bestaande winkels meer moeten aanbieden of er ruimte komt voor meer winkels om aan de vraag te voldoen.

^a B&A Groep, 2006, blz. 17 en 20.

Dat de nationale consumptiequote op lange termijn nauwelijks verandert door verandering in de winkeltijden is niet alleen een theoretische afleiding, maar vindt ook ondersteuning in de empirie. Bijlage 3 beschrijft enkele studies naar ervaringen van aanpassingen van winkeltijden in Nederland en in andere landen. Een belangrijk leerfeit uit die studies is dat er niet of nauwelijks effecten op het BBP zijn te verwachten van zo'n aanpassing. Zelfs bij veel grotere

veranderingen in de winkeltijden, blijken de gevolgen voor het BBP klein. Wel zijn er verschillen in economische gevolgen tussen bedrijfstakken te verwachten.

3.3.2 Werkgelegenheid Nederlandse economie

De gevolgen voor de werkgelegenheid in de gehele economie lopen op lange termijn in beginsel langs de volgende mechanismen. De arbeid die in detailhandel werkt, is in het algemeen schaars en ook elders productief inzetbaar in de Nederlandse economie (zie Broer et al. (2000) en Cornet et al. (2006)). Anders gezegd, de directe activiteit en banen die openstelling inclusief zondagen oplevert, verdringen met andere woorden economische activiteiten en banen elders in onze economie. In het algemeen zullen dus minder koopzondagen en een (gedeeltelijke) verschuiving van de omzet naar niet-detailhandel geen gevolgen hebben voor de werkgelegenheid als geheel. Wel zal er in bescheiden mate minder werkgelegenheid in de Nederlandse detailhandel zijn, maar elders weer meer werkgelegenheid.²¹

Toch is het totaal effect niet helemaal nul voor de totale werkgelegenheid. Deze stelling wordt hieronder toegelicht. De verandering van de WTW kan namelijk op langere termijn invloed hebben op de arbeidsmarkt via het arbeidsaanbod. Het aangrijpingspunt zijn sociaal-culturele factoren (i.c. persoonlijke voorkeuren voor werk) die mede het arbeidsaanbod bepalen.²² Concreet betreft het hier twee groepen.

Ten eerste dwingt de wetsverandering winkelpersoneel dat nu werkt op de koopzondagen die vervallen, namelijk tot een reactie want ze raken op die koopzondagen hun baan kwijt. De tweede groep bestaat uit mensen die zich juist doordeweeks zijn gaan aanbieden op de arbeidsmarkt en profiteren van het feit dat zij op zondag de noodzakelijke boodschappen kunnen doen door de huidige WTW. Als dat straks niet meer (helemaal) mogelijk is, is dat voor hen mogelijk een prikkel om zich van de arbeidsmarkt terug te trekken. We belichten de eerste groep wat uitvoeriger, omdat bij de tweede groep vermoedelijk de avondopening van winkels belangrijker is voor deelname aan de arbeidsmarkt dan de zondagopening.

De eerste groep heeft twee opties als reactie op de verandering. De eerste optie is te solliciteren naar een nieuwe baan. Dit kan bijvoorbeeld naar banen in winkels in hun eigen gemeente op niet-zondagen of naar banen in winkels in gemeenten die koopzondagen behouden. Zoals in paragraaf 3.2 is opgemerkt neemt de omzet in de winkels daar toe, zodat er ook nieuwe banen ontstaan. De sollicitanten hebben dus een goede kans daar een nieuwe baan te vinden. Door deze nieuwe banen is het waarschijnlijk dat een groot deel van het personeel dat op de vervallen koopzondagen werkt, voor deze optie zal kiezen. Macro-economisch betekent dit dat de werkgelegenheid niet verandert.

²¹ In hoofdstuk 4 werken we dit verder uit.

²² De andere determinanten die de (structurele) werkgelegenheid bepalen, zoals belastingtarieven en de hoogte van sociale uitkeringen, veranderen niet door de aanscherping van de Winkeltijdenwet.

De tweede optie is dat het personeel dat zijn of haar baan op zondag verliest zich volledig terugtrekt van de arbeidsmarkt. Het zal hier bijvoorbeeld gaan om scholieren en studenten die alleen op zondag willen werken, omdat ze op niet-zondagen andere activiteiten hebben.²³ Vanuit macro-economisch perspectief vermindert dan het arbeidsaanbod en dat leidt tot een vermindering van het BBP, want de arbeidsproductiviteit wordt in dit geval niet beïnvloed.

Concluderend, we verwachten van de verandering van de WTW per saldo een minimale vermindering van het arbeidsaanbod op termijn en daarmee tot iets minder werkgelegenheid in macro-economisch perspectief.

²³ Deels betreft het hier een groep, die een bijbaantje heeft tijdens de studie en voor een ander beroep studeren dan aan de slag gaan in een winkel.

4 Economische gevolgen Nederlandse economie

4.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 is de impuls van de aanscherping van de toerismebepaling afgeleid. De impuls is uitgedrukt als de vermindering van het aantal koopzondagen. Deze blijkt klein te zijn. Gegeven deze kleine impuls en de mogelijke doorwerkingen geschetst in hoofdstuk 3, werkt dit hoofdstuk de (kwantitatieve) effecten uit voor de omzet en werkgelegenheid van de detailhandel (zie paragraaf 4.2). Paragraaf 4.3 doet hetzelfde maar dan voor de Nederlandse economie als geheel.²⁴

4.2 Detailhandel

4.2.1 Uitgangspunten

We beschikken niet over een model waarmee we de mogelijke effecten van het wetsvoorstel kunnen doorrekenen.²⁵ Ook is de beschikbaarheid aan data te beperkt om een goede kwantitatieve analyse uit te voeren. In dit hoofdstuk proberen we daarom in grotendeels kwalitatieve termen de gevolgen van de vermindering in het aantal koopzondagen te duiden.

We gebruiken daarbij de volgende drie uitgangspunten.

Ten eerste, de impuls in termen van koopzondagen of winkeluren is minimaal. In uren uitgedrukt bedraagt de impuls minder dan een kwart procent in het totaal aantal uren dat de winkels in Nederland open zijn. Dit is de conclusie van hoofdstuk 2. Vanwege deze minimale impuls, zullen de doorwerkingseffecten op de economie ook minimaal zijn.

Ten tweede veronderstellen we dat de winkels die zondags voortaan dicht zouden moeten op grond van het wetsvoorstel niet hun openingstijden op andere dagen in de week vergroten. De veronderstelling van constante openingstijden op andere dagen dan zondag laten we los in hoofdstuk 6.

Ten derde, de kosten en prijzen van de winkels zullen gemiddeld genomen iets dalen. De argumentatie van deze stelling is gegeven in hoofdstuk 3. Als gevolg hiervan daalt de relatieve prijs, maar stijgt het volume van de afzet van de detailhandel.

²⁴ Natuurlijk ondervindt ook het winkelend zondagspubliek de gevolgen van de vermindering in het aantal koopzondagen. De verandering in hun nut wordt besproken bij de invloed van de aanscherping van de toerismebepaling op de welvaart in hoofdstuk 6.

²⁵ We maken voor dit onderzoek geen gebruik van een model voor de doorrekening zoals in CPB (1995) is gedaan. Daarvoor hebben we de volgende redenen. Ten eerste is dat CPB-model zelf niet meer operationeel. Daarnaast gaf dat model geen inzichten in de verdelingseffecten tussen gemeenten. Ten derde kon dat model geen volledige macro-economische modelberekening uitvoeren en bleef het beperkt tot een partiele analyse van de effecten op de detailhandel. Wel hebben we voor dit rapport gebruik gemaakt van de mechanismen en kennis over de kostenstructuur uit dat model.

Let op verschil tussen invloed ‘trends’ en invloed wetsvoorstel

Bij de kwantificering van de omvang van de economische effecten is het belangrijk om in gedachten te houden dat de analyse hier in feite gaat om de economische gevolgen door een verandering in de WTW te vergelijken met een situatie zonder deze aanpassing. Dit is wat anders dan de economische situatie op een tijdstip na de verandering van de WTW te vergelijken met een tijdstip ervoor. In de tijd verandert er ook zonder wijziging van WTW al van alles, hier aangeduid met ‘trends’, in de economie die geen verband houden met deze wijziging.

Voorbeelden van ‘trends’ zijn dat door de economische crisis op korte termijn meer mensen werkloos worden met negatieve gevolgen voor de omzet van de detailhandel ongeacht het wel of niet uitvoeren van het wetsvoorstel. Een ander voorbeeld is dat het consumentengedrag verandert in de loop der jaren en dat men veel meer is gaan kopen via internet. Dit heeft ook gevolgen voor de detailhandel, maar wordt niet bepaald door de uitvoering van dit wetsvoorstel.

4.2.2 Omzet detailhandel

Het gevolg voor de omzet van de detailhandel van de aanscherping van de toerismebepaling hangt sterk af van de alternatieven die consumenten hebben voor de vervallen koopzondagen.²⁶ Hoofdstuk 3 leert dat de gevolgen van de vermindering van het aantal koopzondagen op de omzet van de detailhandel afhangt van twee effecten: het wegvallen van koopzondagen en de prijsverandering van producten in winkels door verandering in kosten. Tabel 4.1 geeft voor beide effecten een kwalitatieve indicatie over de richting ervan op de omzet van de detailhandel en de rest van de economie. De effecten op de omzet van de detailhandel van het wegvallen van een koopzondag versus lagere prijzen in de detailhandel kunnen dus tegengesteld zijn (zie tabel 4.1 kolom 1 en 2).

Tabel 4.1 Alternatieven voor klanten: effecten op detailhandel en BBP^a

Dimensie	Alternatieven			Detailhandel	Rest
		Wegvallen koopzondag	Lagere prijzen	Effect omzet	Effect omzet
		(1)	(2)	(3)	(4)
Tijd	A1= in de week kopen	0	+	+	-
	A2= andere koopzondag nemen	0	+	+	-
Bedrijfstak	B= ander product op zondag kopen	-	+	-	+
Afstand	C1=naar andere plaats met koopzondag	-	+	0/+	0/-
	C2= Niet ingezeteten gaan in eigen plaats kopen	-	+	?	+/-

^a Kolom 3 = kolom 1 + kolom 2; Kolom 4 is rest economie; 0 = geen effect, + = positief effect op omzet; - = negatief effect op omzet.

²⁶ Zie bijlage 2 voor een verdere duiding.

Voor de omzet van detailhandel ontstaat het volgende totaal beeld bij de verandering van de WTW, waarbij de omzet van de detailhandel per saldo zal dalen om de volgende redenen.

Ten eerste vermindert de omzet van de detailhandel door vervanging van winkelen op zondag door andere activiteiten op die dag. Dit is in tabel 4.1 aangeduid met alternatief B. Hiervan profiteren andere branches dan de detailhandel (zie verder hoofdstuk 5).

Ten tweede neemt de omzet van de detailhandel af door de daling van de omzet van de winkels in grensgemeenten. Niet ingezetenen, zoals Belgen en Duitsers, gaan een deel van hun aankopen voortaan in hun eigen land zullen doen. Dit is in tabel 4.1 aangeduid als alternatief C2. Merk op dat dit effect op de detailhandel alleen optreedt bij dit specifieke geval met grensgemeenten. Immers als inwoners van een andere plaats voortaan hun producten bij hun plaatselijke detailhandel gaan kopen in plaats van de winkels in de gemeenten waar de koopzondag gold (ook vallend onder alternatief C2), heeft dit wel gevolgen voor de desbetreffende winkels (en gemeenten), maar niet voor de detailhandel als geheel.

Door de relatieve prijsverlaging in de detailhandel zijn er ook compenserende effecten (i.c. alternatief A1 en A2), waardoor de omzet in winkels, waarvan de koopzondag wegvalt, toeneemt en daarmee de omzet van de gehele detailhandel iets zal toenemen. Consumenten gaan meer kopen in winkels want de producten worden iets goedkoper.

De positieve effecten wegen per saldo niet op tegen de twee negatieve effecten, waardoor de omzet in de Nederlandse detailhandel zal dalen door de vermindering van het aantal koopzondagen. De daling zal echter gering zijn want de impuls is minimaal. Consumenten hebben goede alternatieven om te winkelen op andere dagen of in andere gemeenten voor de vervallen koopzondagen. Dit kan wel gevolgen hebben voor de omzet van afzonderlijke winkels, maar heeft nauwelijks invloed op de omzet van de detailhandel als geheel.

4.2.3 Werkgelegenheid detailhandel

De werkgelegenheid in de detailhandel zal iets dalen door de daling van het aantal koopzondagen. Deze daling wordt vooral bepaald doordat er minder drempelarbeid nodig is, en in mindere mate door de geringe omzetsdaling van de detailhandel (zie ook bijvoorbeeld Burda, 2005 en Goos, 2004).

Over de precieze omvang van de teruggang in de werkgelegenheid zijn moeilijk harde uitspraken te doen, maar de omvang zal in elk geval gering zijn (zie hieronder). Een groot deel van de werkgelegenheid blijft namelijk sowieso behouden omdat lang niet alle winkels op zondagen dicht moeten, want veel gemeenten zullen ook in de toekomst voldoen aan de toerismebepaling. Het winkelpersoneel dat wel haar of zijn baan op zondag zal verliezen, zal merendeels aan de slag kunnen blijven. Veel van dat winkelpersoneel zal zelfs binnen dezelfde winkel op andere tijden kunnen gaan werken, want de omzet van deze winkels zal op andere dagen toenemen zoals we zojuist betoogd hebben. Een kleiner deel zal elders buiten de detailhandel gaan werken (zie verder paragraaf 4.3.2).

Omvang werkgelegenheidsverlies detailhandel: een ruwe schatting

Door de daling van het aantal koopzondagen op grond van de toerismebepaling verliest winkelpersoneel dat op zondag werkt haar of zijn baan op de vervallen koopzondagen. Zij moeten werk zoeken op een andere dag, of zich van de arbeidsmarkt terugtrekken. Om hoeveel werk gaat het? Het antwoord op die vraag is niet precies te geven, want we weten niet van welke gemeenten het aantal koopzondagen zal verminderen. Bovendien ontbreken veel andere noodzakelijke gegevens. Daarom maken we een schatting om een indruk te krijgen.

Het winkelpersoneel dat haar of zijn baan verliest op koopzondag wordt als volgt berekend. De winkels zullen per jaar 0,24 procent minder uren open zijn, zoals in sectie 2.3.3 is afgeleid. We nemen aan dat het winkelpersoneel ruwweg evenredig werkt met het aantal uren dat de winkels open zijn. De detailhandel geeft werk aan werknemers ter grootte van 665 duizend arbeidsjaren.²⁷ Dat betekent dus dat ongeveer 1,6 (= 0,24 * 665 / 100) duizend arbeidsjaren als direct effect verloren gaan. Overigens is er wel meer winkelpersoneel bij betrokken, want veel winkelpersoneel dat op zondag actief is, werkt in deeltijd.

We kunnen op deze raming een check toepassen. In 1995 raamde het CPB de toename van het aantal arbeidsjaren in de detailhandel als gevolg van de verruiming van de winkeltijden in 1996 op 11 duizend arbeidsjaren.²⁸ Deze raming ging uit van 5 uur meer winkeltijd per week in alle winkels. Dat betekent dus dat destijds bij een uitbreiding van de winkeltijd per jaar van ongeveer 10 (= 5 uur / 51 uur per week de winkel open) procent de werkgelegenheid toenam met 11 duizend arbeidsjaren. De impuls van de aanscherping van de toerismebepaling bedraagt nu maximaal 0,24 procent minder winkeltijd in Nederland. Op basis van het CPB-rapport zou dan een daling van ongeveer 0,3 duizend arbeidsplaatsen (= 0,0024 * (11 / 0,10)) te verwachten zijn, nog minder dus dan de 1,6 duizend die hiervoor is afgeleid.

Conclusie, het winkelpersoneel dat haar of zijn baan verliest als direct gevolg van de daling van het aantal koopzondagen bedraagt hoogstens twee duizend arbeidsjaren. Zij moeten een andere baan zoeken op zondag, of op een andere dag werken.

4.3 Nederlandse economie

4.3.1 Bruto Binnenlands Product

Macro-economisch is er op korte termijn een minimaal negatief effect op het niveau van het BBP te verwachten bij uitvoering van het wetsvoorstel (zie ook kader Economische crisis en invoering wetsvoorstel). Doordat we aannemen dat er geen (noemenswaardige) verandering in het aandeel van de consumptie in het inkomen zal optreden (de zogenaamde nationale

²⁷ Bron: www.cbs.nl, thema's, cijfers, banen en economische activiteit, bedrijfstakken en klassen, SBI-groepen 521, 522, 523 en 524, cijfers december 2007.

²⁸ CPB, 1995, Werkdocument nr. 74, blz. 30.

consumptiequote), zal de afname van de omzet van de detailhandel gecompenseerd worden met een toename van de omzet in andere bedrijfstakken.

Economische crisis en invoering wetsvoorstel

In verband met de huidige economische situatie kan de vraag opkomen wat de invoering van het wetsvoorstel betekent voor de Nederlandse economie op korte termijn. Volgens de laatste ramingen van het CPB heeft Nederland in 2009 te maken met een historische krimp van naar verwachting 4³/₄% (zie CPB, 2009). Voor volgend jaar is een afname van het BBP voorzien van 1¹/₂%.

Geluiden uit de hoek van tegenstanders van de aanscherping van toerismebepaling (zoals VNG, Raad Nederlandse Detailhandel en Centraal Bureau Levensmiddelenhandel) pleiten mede juist daarom voor een ruimere openstelling van winkels op zondag. In de huidige economische situatie zou dat volgens hen kunnen zorgen voor een impuls aan de bestedingen en meer banen opleveren.

In de hoofdtekst laten we zien dat het wetsvoorstel op langere termijn weinig tot geen effect heeft op de economie. Op korte termijn zijn er wel aanpassingskosten, vooral bij de werkgelegenheid. Zo zal in eerste instantie het wetsvoorstel een groter drukkend effect hebben op de werkgelegenheid dan op langere termijn. Er zullen in deze huidige economische situatie grotere maatschappelijke inspanningen moeten worden verricht om deze mensen weer aan een nieuwe baan te helpen, dan in betere economische tijden. Op langere termijn ebt het negatieve effect van het wetsvoorstel grotendeels weg doordat mensen elders werk vinden. Ook kunnen op korte termijn winkels failliet gaan. Op langere termijn zullen er echter nieuwe winkels voor in de plaats komen.

Dat het BBP op korte termijn desondanks toch lager uitvalt door het wetsvoorstel komt doordat voor de grensgemeenten, die niet langer meer gebruik kunnen maken van het toeristisch regime, de omzet van het lokale bedrijfsleven daalt door de lagere aankopen van buitenlanders daar. Deze omzetsdaling wordt elders in Nederland onvoldoende gecompenseerd. Veel buitenlandse bezoekers (i.c. veelal Belgen en Duitsers) zullen hun 'uitgespaarde' geld naar verwachting in eigen land besteden. Deze negatieve economische doorwerking is echter beperkt, want de impuls is klein en het gaat maar om weinig gemeenten.

Op korte termijn zijn er wel wat aanpassingskosten vanwege de aanscherping van de toerismebepaling. We noemen er twee. Ten eerste, het winkelpersoneel dat haar of zijn baan verliest zal aan een nieuwe baan moeten worden geholpen. Daar het vermoedelijk gaat om een kleine hoeveelheid mensen zullen de extra kosten beperkt blijven. Ten tweede kunnen door een vermindering van het aantal koopzondagen winkels failliet gaan, wat extra kosten met zich mee kan brengen zoals onbetaalde schulden. Ook deze extra kosten zullen beperkt zijn, omdat de gemiddelde omzetsdaling van winkels door de aanscherping van de toerismebepaling beperkt zal zijn, uitzonderingen daargelaten.

Effecten op lange termijn

Op lange termijn zullen de effecten op het BBP van de aanscherping van de toerismebepaling beperkt zijn en minder groot dan op korte termijn. Het gaat hier bovendien om een eenmalig niveau effect op het BBP.²⁹

Het niveau van het BBP daalt op lange termijn doordat minder mensen zich aanbieden op de arbeidsmarkt. Concreet betreft het winkelpersoneel dat nu op zondag werkt in gemeenten die minder koopzondagen krijgen, en dat op geen andere dag van de week wil/kan werken. Het gaat hier waarschijnlijk om een fractie van het winkelpersoneel van de tweeduizend arbeidsplaatsen dat maximaal op korte termijn op de tocht komt staan. Gedacht kan worden aan hoogstens enkele honderden arbeidsjaren. Hun toegevoegde waarde is het verlies aan bruto binnenlands product van Nederland. Het overige winkelpersoneel dat mogelijk op korte termijn op straat komt te staan door het wetsvoorstel, wordt na enige tijd elders productief ingezet, want de arbeidsproductiviteit verandert niet.

4.3.2 Werkgelegenheid

De effecten op de werkgelegenheid in Nederland als geheel zullen op lange termijn zeer beperkt zijn. Zoals bij de bespreking van het lange termijn effect van minder koopzondagen op het BBP is beargumenteerd, zal de werkgelegenheid op lange termijn dalen met hoogstens enkele honderden arbeidsjaren.

4.4 Conclusies

De vermindering van het aantal koopzondagen heeft op korte termijn een beperkt negatief effect op de omzet en werkgelegenheid in de Nederlandse detailhandel. De werkgelegenheid onder het winkelpersoneel zal door de impuls kunnen dalen met ongeveer tweeduizend arbeidsjaren. Dit is een maximum. Een groot deel van dit personeel zal meteen al binnen dezelfde winkel op andere tijden gaan werken, want de omzet van deze winkels zal op andere dagen toenemen. Dus als we indirecte effecten meenemen is de vermindering van de werkgelegenheid veel kleiner dan die tweeduizend arbeidsjaren.

Ook de gevolgen voor het BBP en de werkgelegenheid in Nederland zijn beperkt, zeker op langere termijn. Consumenten hebben veel goede alternatieven voor het winkelen op de vervallen koopzondagen en zullen dus vrijwel evenveel in winkels uit blijven geven. Toch bestaat er op korte termijn wel enige doorwerking op de Nederlandse economie, doordat in grensgemeenten met minder koopzondagen de omzet daalt. De reden is dat de zondagsaankopen van Belgen en Duitsers daar wegvalt, omdat zij die voortaan deels in eigen land gaan doen. Bovendien zijn er op korte termijn eenmalige aanpassingskosten zoals het vinden van een nieuwe baan voor het personeel dat hun baan kwijtraakt door minder koopzondagen.

²⁹ Mogelijke effecten op de groei van het BBP laten we buiten beschouwing mede omdat de impuls minimaal is.

Op langere termijn overheerst de invloed van het lagere arbeidsaanbod op de Nederlandse economie, bestaande uit personen die een sterke voorkeur hebben om op zondag te werken. Het gaat hier waarschijnlijk om een gering aantal van maximaal enkele honderden arbeidsjaren.

5 Verschillen in effecten

5.1 Inleiding

Tot dusver hebben we nauwelijks aandacht besteed aan mogelijke verschillen in economische ontwikkeling tussen actoren als winkels, branches en gemeenten door de aanscherping van de toerismebepaling.³⁰ De aanscherping leidt echter wel degelijk tot een andere verdeling van de nationale koek (i.c. het BBP), waardoor de gevolgen voor betrokken partijen verschillend kunnen zijn. Dit hoofdstuk bespreekt er twee: i) verschillen tussen winkels (zie paragraaf 5.2), ii) verschillen tussen gemeenten (zie paragraaf 5.3).³¹

5.2 Verschillen tussen winkels binnen detailhandel

Het productieproces van de detailhandel kenmerkt zich door schaalvoordelen (zie bijvoorbeeld Nooteboom, 2006). Winkelketens hebben schaalvoordelen boven winkels van kleine zelfstandigen. De schaalvoordelen blijken bijvoorbeeld uit de zogenaamde drempelarbeid.

Winkelketens hebben deze schaalvoordelen waarschijnlijk benut bij de uitbreiding van de mogelijke winkeltijden bij de introductie van de huidige WTW in 1996. Zij hoefden hun prijzen toen minder te verhogen dan de kleine winkeliers, en daarmee verhoogden ze hun marktaandeel ten koste van de kleine winkels.³²

Dat schaalvoordelen van belang zijn in de ontwikkeling van de detailhandel, blijkt ook uit de sterke toename in de grootte van de winkelomvang in het afgelopen decennium. Dit geldt zeker voor de supermarkten (zie Creusen et al. 2008). Hieraan gerelateerd vond ook een sterke uitbreiding van het assortiment van supermarkten plaats (i.c. economies of scope). Echter, zoals al eerder aangehaald, dient bij al deze ontwikkelingen rekening te worden gehouden met andere trends die dit teweeggebracht kunnen hebben, maar niet samenhangen met de verandering in de WTW.

Kleine winkels gaan er naar verwachting door het wetsvoorstel in omzet wat op vooruit en winkelketens gaan er in omzet wat op achteruit. De reden is dat winkelketens bij minder zondagopenstelling hun schaalvoordelen minder kunnen benutten, en dat geeft kleine winkeliers een kostenvoordeel. Zo hoeven kleine winkeliers omdat ze niet (meer) op zondag open zijn niet meer een minimale personeelsbezetting aan te houden om hun winkel open te houden. De winkels van de kleine zelfstandigen verbeteren dus hun concurrentiepositie ten opzichte van de

³⁰ Verschillen tussen consumenten worden toegelicht in hoofdstuk 6 en verschillen tussen werkenden/niet-werkenden laten we verder buiten beschouwing.

³¹ Er ontstaan ook door de verandering verschillen tussen de detailhandel en de rest van de economie. Door de kleine impuls en de ruime alternatieven voor de consument in detailhandel in termen van tijd en plaats, zullen de verschillen marginaal zijn.

³² CPB, 1995.

winkelketens.³³ De verschuivingen in de marktaandeelen zullen echter klein zijn, omdat de impuls van het aantal opgeheven koopzondagen dat de winkels open zijn beperkt is.

Niet alleen ontstaan er door de verandering van de WTW verschillen tussen grote en kleine winkels, maar er zijn ook verschillen te verwachten naar specialisatie van de winkels binnen de detailhandel.³⁴ Zo wijzen studies van het CPB (1995) en van Williamson (2006) erop dat een aanpassing van de openingstijden van winkeltijden anders zal uitpakken voor de zogenaamde food-sector dan voor de non-food sector. Dit geldt alleen in termen van de omvang van het effect, niet in het teken want beide 'sectoren' zullen per saldo te maken krijgen met een kleine daling van de omzet door de aanscherping van de toerismebepaling. Uit CPB (1995) leiden we af dat de gevolgen voor de omzet van de food-sector iets negatiever zullen zijn.

Ten slotte, de verandering van de WTW zou de marktmacht van de winkels in de gemeenten die hun koopzondagen behouden groter kunnen maken ten opzichte van de winkels in de gemeenten die minder koopzondagen hebben. Deze grotere marktmacht kan in beginsel leiden tot hogere prijzen in de winkels die open blijven op de koopzondagen.

Afgezien van de discussie over de relevante markt, verwachten we dat deze prijsstijging echter sowieso niet zal optreden, omdat door concurrentie deze winkels zich niet uit de markt willen concurreren door relatief hoge prijzen (zie ook Creusen et al., 2008). Bovendien zouden de winkeliers meer kosten moeten gaan maken om die hogere prijzen op zondag te kunnen berekenen, want de prijskaartjes van het assortiment moeten elke zaterdagavond en zondagavond worden aangepast om op andere dagen concurrerend te blijven. Deze kosten zullen de winkeliers in het algemeen onvoldoende kunnen doorberekenen.

5.3 Verschillen tussen gemeenten

Gemeenten kunnen strijdige belangen hebben bij de invoering van de aangescherpte toerismebepaling, want de gevolgen daarvan kunnen tussen gemeenten verschillend uitpakken. Dit is het gevolg van de verandering van de verdeling in de omzet over verschillende 'bedrijfstakken' en over gemeenten (zie ook bijlage 2). Winnaars zijn de gemeenten die ook voldoen aan de criteria van de aangescherpte toerismebepaling of gemeenten die geen toeristisch regime hebben. Beide type gemeenten zullen de omzet van hun lokale bedrijfsleven zien toenemen, omdat de consumenten naar die gemeenten zullen uitwijken. Verliezers zijn de gemeenten die wel aan de huidige toerismebepaling voldoen en meer dan twaalf koopzondagen hebben, maar in de toekomst terug moeten naar twaalf koopzondagen.

³³ Overigens zijn bij de huidige WTW sowieso niet alle kleine winkeliers op koopzondagen geopend. Dit kan verschillende redenen hebben. Zo kan het vrijwillig zijn omdat men een vrije dag wil hebben. Anderzijds kan het een (economische) keuze zijn omdat de kosten van zondagopenstelling niet opwegen tegen de opbrengsten.

³⁴ Vooraf tekenen we hierbij wel aan dat de verschillen tussen specialisatie vermoedelijk groter zijn bij de avondopenstelling dan bij de zondagopenstelling.

6 Bredere economische gevolgen

6.1 Inleiding

Hoofdstuk 4 besprak de economische gevolgen van de invoering van de aanscherping van de toerismebepaling. Daarbij veronderstelden we dat klanten, winkeliers en gemeenten hun gedrag niet aanpassen door de aanscherping. Dit hoofdstuk laat zien dat dat wel kan gebeuren en noemt de implicaties voor de economie (zie paragraaf 6.2). Bovendien kan de aanscherping van de toerismebepaling de welvaart veranderen (paragraaf 6.3).

6.2 Mogelijke strategische reacties

Hieronder belichten we mogelijke strategische reacties van gemeenten en winkeliers, dat wil zeggen dat er door de verandering in de WTW een extra gedragsreactie optreedt ten opzichte van wat eerder in de vorige hoofdstukken is aangenomen.

6.2.1 Mogelijke strategische reacties gemeenten

Gemeenten kunnen de verandering van de toerismebepaling gebruiken om er zelf economisch voordeel mee te behalen of om onder de negatieve effecten uit te komen. Hieronder worden een viertal voorbeelden gegeven.

Voorbeeld 1: 'Echte' toerismegemeenten kiezen voor meer koopzondagen

'Echte' toerismegemeenten kunnen het aantal koopzondagen uitbreiden als er nu niet elke zondag koopzondag is. Maastricht is met 21 koopzondagen een voorbeeld. Als het aanbod aan koopzondagen in grensgemeenten in de buurt van Maastricht afneemt, kan het voor Maastricht een prikkel zijn om het aantal koopzondagen uit te breiden. Dit kan want Maastricht voldoet ook volgens onze criteria aan de nieuwe wet. Stel het aantal koopzondagen van Vaals neemt af omdat het niet meer aan de nieuwe criteria van de toerismebepaling voldoet. Voor Maastricht wordt de markt op zondag dan groter want klanten die nu in Vaals op zondag winkelen kunnen naar Maastricht uitwijken. De grotere potentiële markt is een prikkel voor Maastricht het aantal koopzondagen uit te breiden. Vanuit Nederland gezien, vermindert het aantal koopzondagen door deze reactie dus minder dan de vermindering van het aantal koopzondagen in Vaals.

Strategisch gedrag is geen theorie. De enquête van Stratus (2009) laat bijvoorbeeld zien dat gemeenten op elkaar reageren met koopzondagen. Van de 300 gemeenten die gerapporteerd hebben een koopzondag te hebben, houden er 43 rekening met de koopzondagen in andere gemeenten.³⁵

³⁵ Stratus, 2009. We laten hierbij de 79 gemeente buiten beschouwing die geen koopzondag hebben. Deze gemeenten kiezen vermoedelijk bewust voor geen koopzondag en doen dus niet mee in de strategische reacties.

Voorbeeld 2: Grensgemeente verandert argumentatie: ligt aan weg over de grens

Grensgemeenten kunnen mogelijk ook een beroep proberen te doen op de uitzondering voor het aantal koopzondagen in de WTW voor winkels aan de grens of directe toe- en afvoerwegen naar en van de grens (zie noot, artikel WTW, artikel 3, derde lid, onder b).

Voorbeeld 3: Minder koopzondagen in minder aantrekkelijke maanden

Gemeenten met twaalf koopzondagen kunnen hun concurrentiepositie ten opzichte van andere gemeenten goed behouden door de juiste keuze van koopzondagen in het jaar. Dit kunnen zij doen door bijvoorbeeld de maandelijks koopzondagen in de eerste maanden van het jaar op te heffen en de extra koopzondagen in de Sinterklaas- en kerstperiode te behouden.³⁶ In die eerste maanden is de omzet en het aantal klanten klein, zodat de jaarlijkse omzet en het aantal klanten over alle koopzondagen in het jaar samen weinig daalt. In dit geval is de procentuele daling van het aantal klanten dus veel geringer dan de procentuele daling van het aantal koopzondagen.

Voorbeeld 4: Gemeenten coördineren onderling de koopzondagen

Gemeenten die dicht bij elkaar liggen en minder koopzondagen krijgen door de aanscherping van de toerismebepaling, kunnen daarop strategisch reageren door coördinatie van de twaalf koopzondagen die in elke gemeente overblijven, zodat hun inwoners toch elke zondag kunnen winkelen. Stel, vier gemeenten of stadsdelen die dichtbij elkaar liggen. Zij kunnen afspreken dat gemeente 1 elke eerste zondag van de maand koopzondag heeft, gemeente 2 elke tweede zondag koopzondag enzovoort. Hierdoor hebben de inwoners toch elke zondag koopzondag, tegen geringe extra reiskosten. In feite verdelen de gemeenten de markt op zondag. De gemeenten hebben waarschijnlijk een prikkel om dit te doen, want het stelt de inwoners die willen winkelen tevreden. Het resultaat is dat het aantal koopzondagen wel daalt, maar niet het aantal klanten dat op zondag winkelt.

Van de 300 gemeenten die gerapporteerd hebben aan Stratus dat ze koopzondagen hebben, zeggen er 15 dat als (naburige) gemeenten een koopzondag hebben zij dat juist niet hebben.³⁷

Conclusie

Gemeenten kunnen op verschillende manieren reageren en anticiperen op de aanscherping van de toerismebepaling. Deze reacties kunnen er toe leiden dat het totale aantal koopzondagen in Nederland minder daalt dan verwacht mag worden op grond van de verandering van de toerismebepaling zoals berekend in hoofdstuk 2. Het aantal winkels dat zondag open gaat, kan zelfs toenemen. Bovendien kan door de reactie van gemeenten het aantal klanten dat op zondag winkelt in verhouding minder dalen dan het aantal koopzondagen. De gevolgen van dergelijke

³⁶ Overigens kunnen gemeenten ook extra koopzondagen hebben op grond van bijzondere gelegenheden van tijdelijke aard.

³⁷ Stratus, 2009.

reacties kunnen zijn dat de impact van het wetsvoorstel op de economie nog geringer wordt dan de minimale verandering die in hoofdstuk 4 is afgeleid.

6.2.2 Strategische reacties winkeliers: langere openingstijden op niet-zondagen

Winkeliers die in de toekomst op zondag hun winkel moeten sluiten door de aanscherping van de toerismebepaling, kunnen hun aanbod vergroten door hun winkels op niet-zondagen langer open te stellen. Volgens de WTW mogen winkels open zijn tussen 6 uur 's morgens en 10 uur 's avonds op niet-zondagen, zonder maximum.³⁸ Uit directe waarneming blijkt dat veel winkels tot dusver veel minder uren open zijn dan wettelijk toegestaan. Winkeliers kunnen dus het verlies aan koopzondagen deels compenseren door op niet-zondagen langer open te zijn. Daarmee kunnen ze de extra vraag van de klanten die op de opgeheven koopzondagen winkelden opvangen zonder in capaciteitsproblemen te komen. Het gevolg is dat de negatieve effecten door het wetsvoorstel op de omzet van de detailhandel nog kleiner zullen zijn.

6.3 Welvaart

De aanscherping van de toerismebepaling kan ook gevolgen hebben voor de welvaart. Dat is belangrijk, want wat goed is voor het bruto binnenlands product hoeft niet bij voorbaat goed te zijn voor de welvaart. Het CPB hanteert een breed welvaartsbegrip, want het gaat om meer dan geld alleen. Allerlei zaken waar mensen waarde aan toe kennen, zoals zondagsrust en milieu vallen wel onder het begrip welvaart maar niet altijd onder het BBP, want ze zijn niet in de marktprijzen verdisconteerd. Hieronder kijken we naar de invloed op de welvaart van de verandering in het consumentennut van het winkelende zondagspubliek en een aantal externe effecten van de aanscherping van de toerismebepaling.

6.3.1 Nut winkelend zondagspubliek

Winkelend zondagspubliek bestaat veelal uit mensen die vinden dat de winkels op elke zondag open zouden moeten zijn. Het gaat hier waarschijnlijk om ongeveer een vijfde deel van de consumenten.³⁹ Elk van hen gaat zijn of haar geld na invoering van de nieuwe toerismebepaling anders uitgeven over de dagen van de week, over verschillende activiteiten en over winkels in verschillende gemeenten dan bij de huidige WTW. Die andere verdelingen verminderen hun 'nut', ook als zij hun totale uitgaven niet veranderen. Hun nut wordt verminderd omdat zij minder keuze hebben, ze kunnen namelijk niet meer of tegen hogere kosten op zondag winkelen. De personen die de nutvermindering zullen ervaren blijken vooral op zondag winkelen 'gezellig' te vinden of ze zeggen te weinig tijd te hebben om op niet-zondagen te winkelen. Dit zijn namelijk de belangrijkste redenen die consumenten noemen die veel op

³⁸ Winkeltijdenwet, artikel 1c.

³⁹ B&A groep, 2006, blz. 31.

zondag winkelen.⁴⁰ Het profiel van deze groep personen is dat zij betrekkelijk jong zijn, een goede opleiding hebben, werken en wonen in een grote gemeente.⁴¹

Naast dit winkelend zondagspubliek, zegt 40 procent van de consumenten dat ze wel eens op zondag de boodschappen doen die ze vergeten zijn eerder te doen.⁴² Zij gaan er door de wetswijziging ook in dit geval iets op achteruit in 'nut', want de uitlaatklep van de koopzondag valt deels weg. Daartegenover ervaren zij ook positieve externe effecten door de wijziging in de wet. Deze worden hieronder verder toegelicht.

6.3.2 Externe effecten

De nieuwe toerismebepaling kan externe effecten genereren. Deze kunnen niet zijn meegerekend door gemeenten, de winkeliers en of het winkelende zondagspubliek bij hun beslissingen met betrekking tot de koopzondag, maar ze kunnen wel effecten op de welvaart hebben. Met andere woorden, externe effecten worden niet verdisconteerd in de marktprijs.⁴³ Externe effecten zijn positief als iemand profiteert van inspanningen van anderen zonder daarvoor te hoeven betalen. Bij een negatief extern effect hoeft iemand niet te betalen voor de schade die hij een ander toebrengt.

Tijdsverlies

Meer zondagopenstelling genereert als positief extern effect tijdsbesparing bij het winkelend publiek. Williamson et al. (2006) benadrukken de voordelen van een meer gespreide opening van de winkels over de week als er ook zondagopenstelling is. Dit geeft minder filevorming bij de kassa's in de winkels en bespaart de consument tijd. Dit zijn positieve externe effecten. De auteurs drukken deze bespaarde tijd voor de consument in geld uit. Dit bedrag maakt zo'n 15% uit van de totale netto maatschappelijke baten die te verwachten zouden zijn bij invoering van zondagopenstelling voor grote winkels in Engeland en Wales.

Jacobsen en Kooreman (2004) laten zien dat er in Nederland een toename is geweest in de tijd die wordt besteed aan winkelen, ook op zondagmiddag. Zij concluderen dat minder regulering van winkeltijden, meer flexibiliteit geeft aan de mogelijkheden wanneer men (i.c. als consument of als arbeider) kan winkelen en werken en dat geeft meer welvaart. Echter, zij merken ook op dat het resultaat voor de welvaart minder duidelijk is als de zondag(srust) als publiek goed wordt beschouwd (zie hieronder).

De aanscherping van de toerismebepaling werkt in omgekeerde richting, namelijk minder koopzondagen. Hierdoor ontstaat een negatief extern effect in de vorm van tijdsverlies bij

⁴⁰ B&A Groep, 2006, figuur 3.3, blz. 30.

⁴¹ Afgeleid uit B&A Groep, 2006, tabel 3.1, blz. 29.

⁴² B&A Groep, 2006, figuur 3.3

⁴³ In deze paragraaf wordt een aantal externe effecten beschreven. Een deel van deze effecten zal overigens wel geïnternaliseerd worden in de prijs via bestaand beleid, zoals belastingen op energie en auto's.

consumenten die winkelden op zondag. Bij de overige consumenten kan ook tijdsverlies en daarmee welvaartsverlies optreden door de verandering, omdat hun wachttijd bij de kassa's en parkeerplaatsen van de winkels zal toenemen op doordeweekse dagen en/of de zaterdag.

Minder hinder van winkelend zondagspubliek

Veel personen zijn onverschillig over het aantal koopzondagen, of ze vinden dat er niet elke zondag koopzondag moet zijn. Het gaat waarschijnlijk om een meerderheid van de bevolking. Veruit de meesten hebben daarvoor andere dan godsdienstige redenen, want slechts 7 procent van de consumenten is om godsdienstige redenen tegen koopzondag.⁴⁴ Een deel van deze groep ervaart wel last van het winkelend zondagspubliek, bijvoorbeeld lawaai of ze kunnen hun auto niet kwijt. Dat is een extern effect want het winkelend zondagspubliek neemt die overlast niet mee als nadeel bij hun beslissing om te gaan winkelen. Door de aanscherping van de toerismebepaling wordt dit externe effect kleiner en dat levert een welvaartswinst op.

Minder eentonig stadsbeeld

De aanscherping van de toerismebepaling kan zorgen voor een minder eentonig stadsbeeld, omdat het winkelaanbod gevarieerd blijft. Minder zondagopenstelling geeft kleine winkels een grotere kans om te overleven, en dat maakt dat *ceteris paribus*, het stadsbeeld minder wordt gedomineerd door winkelketens. Dit externe effect is waarschijnlijk positief, omdat bezoekers en inwoners van de gemeente een divers winkelaanbod vermoedelijk prefereren. Een minder eentonig stadsbeeld draagt dus bij aan de welvaart. Er bestaat overigens geen harde informatie dat het externe effect positief is, maar anekdotische informatie leert dat dit waarschijnlijk wel het geval is.⁴⁵

Mogelijkheid gezamenlijke activiteiten groter

De verandering van de toerismebepaling kan een positief extern effect genereren in de vorm van een collectieve dag (in dit geval de zondag) om gezamenlijke activiteiten te organiseren voor de inwoners van de gemeenten waar de koopzondag vervalt: bijvoorbeeld voor het gezin of een vereniging.⁴⁶ Immers, wanneer winkels open zijn op zondag kan dat ten koste gaan van de mogelijkheid om samen afspraken te maken voor gezamenlijke activiteiten. Burda (2005) duidt daarom op de welvaartswinst van een gezamenlijke rustdag (of vrije tijd).

⁴⁴ B&A Groep, 2006, blz. 38.

⁴⁵ De reden is dat de treffers met de zoektermen 'eentonig winkelaanbod' allemaal een negatieve toonzetting hebben met suggesties hoe daaraan een einde gemaakt kan worden. Bijvoorbeeld, de architecten Claus en Kaan menen dat gemeenten tot taak hebben met openbare gebouwen tegenwicht te bieden aan het eentonige winkelaanbod.

⁴⁶ Dit zou ook kunnen gelden voor de kleine zelfstandige winkelier, die door wegvallen van koopzondag meer vrije tijd krijgt.

Externe effecten van gemeentelijke beslissingen bij huidige Winkeltijdenwet

De huidige wet geeft gemeenten de mogelijkheid het aantal koopzondagen te bepalen. Bij die beslissing kunnen externe effecten een rol spelen die het winkelaanbod in Nederland bepalen. Dit wordt hieronder beargumenteerd.

Als gemeenten opteren voor koopzondagen moet rekening gehouden worden met een afruil tussen enerzijds meer keuzes als consument in de tijd ('utility of time') versus minder keuzes uit verschillende winkels ('utility of place/distance').

Wat de voorkeur verdient in deze afruil kan verschillen tussen de maatschappij als geheel en gemeenten afzonderlijk. Als de externe effecten neerslaan in de betreffende gemeente dan is het aan de gemeenteraad als gekozen vertegenwoordiger een keuze te maken. Het wordt lastiger als de negatieve externe effecten neerslaan in andere (omliggende) gemeenten dan daar waar de zondagopenstelling is. Dan kan er een coördinatieprobleem ontstaan. Het is maar de vraag of gemeenteraad A die een positief besluit neemt om een koopzondag in hun gemeente te hebben, wel voldoende rekening houdt met de negatieve externe effecten voor (kleine) gemeente B in de omtrek. Door dit besluit kan de diversiteit van het winkelaanbod in gemeente B worden verkleind, doordat kleine winkels dan minder kans hebben op een rendabel bestaan. Hierdoor kunnen de maatschappelijke kosten van Nederland groter zijn dan de 'private' kosten van gemeente A.

Cijfermateriaal hierover ontbreekt voor Nederland, maar doordat de beslissingsbevoegdheid over koopzondagen volgens de WTW bij iedere gemeenteraad zelf ligt, kunnen er dus negatieve externe effecten ontstaan bij andere gemeenten. Ook Nooteboom (2004 en 2009) verwijst naar mogelijk gerelateerde ontwikkelingen in Nederland. Nooteboom koppelt de verschuiving van omzet van kleine naar grote winkels in Nederland in de afgelopen jaren aan de ruimere openingstijden door de liberalisatie van de winkeltijden in 1996. Hij benadrukt dat de politiek onvoldoende oog heeft gehad voor de negatieve externe effecten voor dorpen, stadswijken, ouderen en minder mobiele mensen. De externe effecten zijn onder andere verdwijning van plaatselijke supermarkten en verarming van het woonklimaat aldaar.

Minder drank- en drugsgebruik

Verder zijn er externe effecten denkbaar door een vermindering in het drank- en drugsgebruik vanwege de verandering van de WTW. Deze externe effecten lopen langs criminaliteit en gezondheid. Empirische evidentie hiervoor geven Gruber and Hungerman (2008) die laten zien wat de gevolgen zijn geweest van het intrekken van de zogenaamde 'Blue Laws' (= gebod tegen zondagopening) in bepaalde staten van de VS in de afgelopen decennia. Het leidde daar tot een significante toename in het drank- en drugsgebruik onder religieuze mensen. Daar drank- en drugsgebruik kunnen leiden tot negatieve externe effect (zoals diefstal, veroorzaken van ongelukken) hebben deze effecten economische en sociale implicaties. De auteurs laten verder zien dat het intrekken van deze wet bij heeft gedragen aan de terugloop van de kerkgang (i.c. opportunity cost) en tot een vermindering van de financiële bijdragen aan de kerk. Ook dit kan negatieve effecten op de welvaart hebben doordat er mogelijk minder geld of middelen beschikbaar zijn voor herverdeling met de armen in deze wereld.

Als de resultaten van Gruber en Hungerman worden vertaald naar de Nederlandse situatie, zou de aanscherping van de toerismebepaling via minder koopzondagen de gelegenheid bieden dat mensen meer naar de kerk gaan. Het zou dan kunnen leiden tot minder drank- en drugsgebruik. Deze redenering gaat echter alleen op als de effecten van de wijziging symmetrisch zijn. Harde cijfers voor Nederland ontbreken echter.

Criminaliteit

Een ander extern effect van de nieuwe toerismebepaling kan zijn dat de omvang van de criminaliteit verandert. De gevolgen voor criminaliteit op de welvaart kunnen echter twee kanten opgaan. Enerzijds kan de criminaliteit – bijvoorbeeld in de vorm van overvallen – afnemen als winkels voortaan op zondag dicht zijn. Anderzijds kunnen lege winkelstraten op zondag ook aanleiding geven tot meer inbraken, omdat inbrekers ongestoord hun gang kunnen gaan. Daarnaast kan er door verdringingseffecten extra criminaliteit op andere dagen optreden als compensatie voor de afschaffing van de koopzondagen. We kennen geen empirie die aangeeft welk effect overheerst.

Mobiliteit en milieuvuiling

De nieuwe toerismebepaling kan ook als extern effect hebben dat de mobiliteit en de daarmee de files en de milieuvuiling veranderen. Ook hier geldt dat er twee tegenstrijdige gevolgen bij de mobiliteit en (daarmee) de milieuvuiling kunnen optreden. Enerzijds zou de milieuvuiling iets kunnen toenemen, als consumenten op zondag gaan uitwijken naar andere gemeenten waar wel koopzondagen zijn. Hierdoor moeten ze meer kilometers gaan rijden, waardoor uitstoot van CO2 toeneemt. Bovendien kan de toename in alternatieve activiteiten in plaats van winkelen op zondag ook aanleiding geven tot meer vervoer met bijbehorende milieuvuiling. Anderzijds zijn de winkels minder lang open waardoor er minder energieverbruik zal zijn en zullen consumenten die niet uitwijken naar andere gemeenten minder ritjes maken naar de winkels. Het saldo van beide effecten is niet bekend.

Tabel 6.1 Overzicht effecten op welvaart van aanscherping toerismebepaling

	Teken welvaartseffect
Nut winkelend zondagspubliek	–
Externe effecten	
Tijdsverlies winkelend zondagspubliek en overigen	–
Hinder door winkelend zondagspubliek	+
Eentonigheid stadsbeeld	+
Gezamenlijke activiteiten	+
Drank- en drugsgebruik	+?
Criminaliteit	?
Mobiliteit, milieubelasting	?
Totaal effect op welvaart	?

Samenvattend

Tabel 6.1 geeft een overzicht van de effecten op de welvaart van de verandering in het nut van het winkelend zondagspubliek en de externe effecten. Het overzicht biedt minnen en plussen. Duidelijk is dat het winkelend zondagspubliek er in welvaart op achteruitgaat door vermindering van hun nut en meer tijdsverlies. Maar andere burgers gaan er op vooruit, omdat

zij minder hinder hebben van het winkelend zondagspubliek. Verder zijn er waarschijnlijk welvaartsverhogende effecten in de vorm van een minder eentonig stadsbeeld en meer mogelijkheden voor gezamenlijke activiteiten. De invloed op de welvaart van de veranderingen in criminaliteit, mobiliteit en milieubelasting zijn onbekend. Er is onvoldoende robuuste informatie beschikbaar om de plussen en minnen af te wegen. Daarom is het onbekend of de welvaart in Nederland zal stijgen of dalen door de aanscherping van de toerismebepaling.

Wel is zeker dat de omvang van de verandering van de welvaart gering zal zijn, gezien de kleine impuls die voortvloeit uit het wetsvoorstel zoals in hoofdstuk 2 is beargumenteerd.

Referenties

- B&A Groep, 2006, Evaluatie Winkeltijdenwet, Regels, Ruimte en Rendement, Den Haag, 27 januari 2006.
- Berg, D., 2009, Hoe is de winkelopening geregeld in België en Duitsland? (memo EZ).
- Broer, D.P., D.A.G. Draper en F.H. Huizinga, 2000, The equilibrium rate of unemployment in the Netherlands, *De Economist* 148, nr. 3, blz. 345-371.
- Burda, Michael, C., 2000, Product market regulation and labour market outcomes: how can deregulation create jobs?, CESifo Working Paper No. 230.
- Burda, Michael, C., 2005, Blue Laws, Humboldt Universität zu Berlin and CEPR PhilippeWeil, ECARES, ULB, CEPR and NBER, oktober 2005.
- Cornet, M., F.H. Huizinga, B. Minne en H.D. Webbink, 2006, Kansrijk kennisbeleid, CPB Document 124.
- CPB, 1995, Economische effecten van liberalisering van winkeltijden in Nederland, CPB Werkdocument 74.
- Creusen, H.P.W.A., A. Meijer, G. Zwart en H.P. van der Wiel, 2008, Static efficiency in Dutch supermarket chain, CPB Document 163.
- Dijkgraaf, Elbert, Raymond Gradus, 2007, Explaining Sunday shop policies, *De Economist*, no. 155, no. 2.
- Goos, M. 2004, Sinking the Blues: the impact of shop closing hours on labor and product markets, CEP Discussion Paper 664.
- Gruber, J. and D. M. Hungerman, 2008, The Church versus the Mall: What Happens When Religion Faces Increased Secular Competition?, *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 123(2), blz. 831-862.
- Jacobsen, Joyce P. en Peter Kooreman, 2004, Timing Constraints and the Allocation of Time: The Effects of Changing Shopping Hours Regulations in the Netherlands, IZA DP No. 1309.

- Inderst, Roman and Andreas Irmen, 2005, Shopping hours and price competition, *European Economic Review* 49 (2005) 1105 – 1124.
- Kirchner Christian, and Richard W. Painter, 2000, The Economics of Germany's Shop Closing Hours Regulation, Law and Economics Working Papers Series, Working Paper No. 00-05.
- Lonely Planet, 2007, The Netherlands.
- Ministerie van Economische Zaken, 2007, Winkeltijdenwet, brief aan TK, 5 oktober 2007.
- Nooteboom, B., 2006, The industrial and social dynamics of retailing, and effects of opening hours.
- Nooteboom, B., 2009, Verborgene openingstijden, *Het Financieele Dagblad*, 14 april 2009.
- Skuterud, M., 2005, The impact of Sunday shopping on employment and hours of work in the retail industry: Evidence from Canada, *European Economic Review* 49 (2005), blz. 1953–1978.
- Stratus, 2009, Telefonische enquête in opdracht van het ministerie van Economische Zaken.
- Williamson, B., J. Hargreaves, J. Bond and H. Lay, 2006, The economic costs and benefits of easing Sunday shopping restrictions on large stores in England and Wales; A report for the Department of Trade and Industry, Mei 2006.

Bijlage 1 Verantwoording verdeling aantallen gemeenten

We hebben van het ministerie van Economische Zaken een spreadsheet gekregen met informatie over het voeren van een toeristische regime en het aantal koopzondagen per gemeente opgesteld door Stratus. Tabel A.1 vat de informatie samen, waarbij we de deelgemeenten van Amsterdam en Rotterdam als afzonderlijke eenheid hebben opgenomen.

Tabel A.1 Aantallen (deel)gemeenten naar regime volgens Stratus, 2009

Gemeenten met toeristisch regime in 2009	192
waarvan	
meer dan 12 koopzondagen per jaar	61
tot en met 12 koopzondagen per jaar	131
Gemeenten zonder toeristisch regime in 2009	273
Geen zelfstandige gemeente meer in 2009 ^a	4
Amsterdam en Rotterdam als geheel ^b	2
Totaal	471

^a Het zijn Castricum, Jacobswoude, Liesveld en Bennebroek.

^b De deelgemeenten van Amsterdam en Rotterdam zijn al opgenomen, hiermee vermijden we dubbeltelling.

Uit de tabel blijkt dat er 469 (= 471 – 2) (deel)gemeenten zijn. Van hen hebben 192 gemeenten een toeristisch regime. Van deze 192 gemeenten hebben er 131 maximaal twaalf koopzondagen. Zij oefenen het regime niet uit, want gemeenten zijn vrij om voor maximaal twaalf koopzondagen per jaar te kiezen zonder een beroep te hoeven doen op de toerismebepaling. Resteren 61 gemeenten die een toeristisch regime hebben en het daadwerkelijk uitoefenen, want zij hebben meer dan twaalf koopzondagen.

Het CPB gebruikt de informatie over het aantal koopzondagen per jaar in een gemeente uit www.koopzondagen.net in plaats van de informatie uit de enquête van Stratus. De reden is dat de informatie op de website ook de data van de koopzondagen aan de klanten geeft en de ‘providers’ er belang bij hebben hun klanten goed te informeren. Dit leidt tot aanpassing van het aantal gemeenten met een toeristisch regime met meer dan twaalf koopzondagen per jaar. Dit staat in tabel A.2. De eerste regel geeft de 61 gemeenten met een toeristisch regime en meer dan 12 koopzondagen per jaar volgens Stratus. Daarbij tellen we 12 gemeenten die volgens Stratus maximaal 12 koopzondagen hebben, maar volgens www.koopzondagen.net meer. Vervolgens nemen we 4 gemeenten niet mee die volgens Stratus meer dan 12 koopzondagen hebben, maar niet voorkomen op de site www.koopzondagen.net. En we nemen ook de 12 gemeenten niet mee in ons onderzoek die volgens Stratus meer dan 12 koopzondagen hebben, maar volgens www.koopzondagen.net minder. De resterende 57 gemeenten zijn de gemeenten die genoemd worden in de tabellen 2.2 tot en met 2.5.

Tabel A.2 Gemeenten in rapport van CPB

	Aantal
Toeristisch regime en meer dan 12 koopzondagen volgens Stratus	61
Stratus: aantal koopzondagen \leq 12, www.koopzondagen.net : aantal koopzondagen $>$ 12 ^a	+12
Stratus: aantal koopzondagen $>$ 12, www.koopzondagen.net: aantal koopzondagen: geen vermelding ^b	– 4
Stratus: aantal koopzondagen $>$ 12, www.koopzondagen.net: aantal koopzondagen \leq 12 ^c	– 12
Gemeenten in dit rapport	57

^a Het zijn Amstelveen, Amsterdam Zuidoost, Amsterdam Noord, Baarn (Lage Vuursche), Boarnsterhim, Hellevoetsluis, Hulst, Leeuwarden, Maasgouw, Noordoostpolder, Rucphen, Woensdrecht (Putte)

^b Het zijn Lisse, Gaasterland, Kessel en Ameland

^c Het zijn Culemborg, Delft, Edam-Volendam, Emmen, Eijsden, Horst a.d. Maas, Midden Drenthe, Oirschot, Rotterdam Prins Alexanderpolder, Velsen, Vlissingen, Waterland

Bijlage 2 Alternatieven voor koopzondag

Hieronder zijn drie aansprekende voorbeelden uitgewerkt hoe alternatieven voor de koopzondag deels hetzelfde maar ook deels verschillend kunnen uitpakken voor drie typen gemeenten: niet-grensgemeenten, grootstedelijke agglomeraties en grensgemeenten. De voorbeelden maken duidelijk dat consumenten veel alternatieven hebben voor de koopzondag.

I. Klanten in niet-grensgemeenten

Het gaat hier om de niet-grensgemeenten genoemd in tabel 2.6. Voor een concrete uitleg van de economische effecten van de verandering van de WTW, bespreken we de gevolgen van de opheffing van de eerste koopzondag in Almere in september als voorbeeld. Almere is een van de niet-grensgemeenten met naar verwachting minder koopzondagen. Dus de opheffing van de eerste koopzondag in september betekent dat de prijs van de producten in de winkels in Almere op die dag stijgt van normaal tot oneindig. We nemen aan dat in dit geval de relevante groep klanten inwoners van Almere zijn.

Goed alternatief: winkelen op niet-zondagen in Almere (=A1)

De prijzen van de producten op maandag tot en met zaterdag van de eerste week van september zijn in Almere normaal gebleven. Dus vergeleken met zondag zijn die prijzen veel goedkoper geworden. Zondag en de andere dagen van de week zijn goede alternatieven, want het assortiment aan producten in de winkels is op niet-zondagen gelijk aan het assortiment op zondag. Klanten kunnen dus gemakkelijk uitwijken naar de niet-zondagen om dezelfde boodschappen te doen in dezelfde winkels die ze eerst op de koopzondag in die winkels deden. Door de hoge substitutie-elasticiteit stijgt de omzet van de winkels in Almere op niet-zondagen in de eerste week van september. Dus de omzet in de winkels van Almere daalt in de hele eerste week van september veel minder dan hun omzetzaling op de koopzondag.

Redelijk alternatief: winkelen op andere koopzondagen in Almere (=A2)

Stel de klant wil per se op zondag in Almere winkelen. Dat blijft kunnen, alleen zijn er nu maar twaalf mogelijkheden per jaar. De prijzen van de producten in de winkels in Almere blijven op die overblijvende koopzondagen in Almere normaal. Het enige dat verandert is dat de klant maximaal vier weken moet wachten met winkelen in Almere; dit is namelijk de maximale tijd tussen twee opeenvolgende koopzondagen als we aannemen dat Almere zal kiezen voor elke maand een koopzondag. Dit is namelijk de regel in de meeste gemeenten met twaalf koopzondagen. Deze koopzondagen zijn een redelijk alternatief voor de vervallen koopzondag, want het wachten heeft voor de klant een prijs. Maar deze is laag, want voor acute aankopen zijn er uitstekende alternatieven, namelijk bij onverwachte koopwensen de maandag na de eerste zondag in september en bij voorziene koopwensen de zaterdag ervoor. Al met al zijn voor

de koopzondagen in Almere goede alternatieven voor elkaar. Dus de omzet van de winkels in Almere stijgt op koopzondagen die blijven bestaan. Ook dit geeft compensatie voor het verlies van de omzet op de eerste koopzondag in september.

Redelijk alternatief: andere leuke dingen doen in Almere (=B)

De prijzen van de andere producten zijn in Almere op de eerste zondag van september niet veranderd, ook al is er geen koopzondag meer. Dat geldt bijvoorbeeld voor de prijzen van de horeca, verwarming, elektriciteit, internet en de kosten van een hobby. Deze producten zijn dus relatief goedkoop geworden vergeleken met winkelen in Almere op de eerste koopzondag van september. Klanten zullen op die andere prijsverhouding reageren door bijvoorbeeld thuis meer leuke dingen te doen, de burens te bezoeken of (buiten) een hobby uit te oefenen. Ze besteden dus meer geld aan energie, het kopen van lekkers (op zaterdag) om zondag op te eten en aan hobby. Dus in dit geval daalt de omzet van de winkels in de detailhandel in Almere, en van andere 'bedrijfstukken' in Almere stijgt de omzet juist, zoals van de energiebedrijven, de grootgrutter en hobbyzaken (in beide laatste gevallen in de dagen voor de eerste zondag in september). Dus de daling van de omzet in de winkels van Almere op de eerste zondag van september, geeft zowel winnaars als verliezers in de rest van de economie van Almere.

Alternatief: winkelen in andere gemeenten (=C1 + C2)

Er zijn twee typen gemeenten waarvan de producten veel goedkoper worden vergeleken met die van Almere op de eerste zondag van september.

Het eerste type bestaat uit 'echte' toerismegemeenten op korte afstand van Almere. Voor inwoners van Almere is het centrum van Amsterdam het beste alternatief. Inwoners van Almere die per se op de eerste zondag van september willen winkelen, gaan dus naar Amsterdam. Almere en Amsterdam zijn geen perfecte alternatieven, want de steden verschillen onderling en de reiskosten naar Amsterdam zijn hoger dan naar het stadshart van Almere. Dat betekent dat de omzet van de winkels in Amsterdam toeneemt ten koste van de omzet van de winkels in Almere.

Het tweede type gemeente waarvan de producten in de winkels veel goedkoper worden dan in Almere is een gemeente op korte afstand van Almere die zelden of nooit koopzondag heeft. Bij Almere is dit bijvoorbeeld Huizen. Huizen wordt relatief goedkoop. Dat geldt zeker voor inwoners van Huizen die op de eerste zondag in september in Almere gingen winkelen, maar nu de boodschappen op niet-zondagen in Huizen gaan doen. Dat betekent dat de omzet van de winkels in Huizen stijgt.

Macro-economische gevolgen: alleen verdelingseffecten

De macro-economische effecten van de impuls voor niet-grensgemeenten met minder koopzondagen zijn in de eerste plaats verdelingseffecten met winnaars en verliezers.

Het wegvallen van de omzet in de winkels op de koopzondagen die worden opgeheven wordt voor een groot deel binnen de gemeente met minder koopzondagen gecompenseerd door extra omzet in die winkels op niet-zondagen en op de overblijvende koopzondagen. Maar in totaal zullen deze winkels omzetverlies boeken. Echter, andere bedrijven in de betrokken gemeenten hebben weer meer omzet. In totaal zal de omzet van alle bedrijven samen in de betrokken gemeenten toch iets dalen. Deze daling wordt gecompenseerd door meer omzet in winkels in dichtbijgelegen gemeenten die elke zondag koopzondag hebben, en door meer omzet in winkels in gemeenten die weinig koopzondagen hebben.

Macro-economisch verandert er nauwelijks iets, als gevolg van twee effecten: de macro-economische impuls is klein en de verdelingseffecten (winnaars en verliezers) compenseren elkaar.

II. Klanten in grootstedelijke agglomeraties

Het gaat om de stadsdelen en gemeenten in de grootstedelijke agglomeraties genoemd in tabel 2.6. Voor een concrete uitleg van de economische effecten, bespreken we de gevolgen van de opheffing van de eerste koopzondag in Amsterdam Noord in september. Dit is een stadsdeel met waarschijnlijk naar verwachting in de toekomst minder koopzondagen. De opheffing van die koopzondag betekent dat de prijs van de producten in Amsterdam Noord op die dag stijgt van normaal tot oneindig. De meeste klanten die de invloed ondervinden van de opheffing van die koopzondag in Amsterdam Noord zijn in dit geval inwoners van dat stadsdeel.

Redelijk alternatief: winkelen op niet-zondagen in Amsterdam Noord (=A1)

Winkelen op niet-zondagen in Amsterdam Noord blijft een redelijk alternatief voor inwoners van Amsterdam Noord. Maar aangezien winkels in het centrum van Amsterdam al veel van het omzetverlies op de vervallen koopzondag hebben geïncasseerd, blijft er weinig over voor omzetsijging van de winkels in Amsterdam Noord op niet-zondagen.

Redelijk alternatief: winkelen op andere koopzondagen in Amsterdam Noord (=A2)

Winkelen op overblijvende koopzondagen in Amsterdam Noord blijft een goed alternatief voor inwoners van Amsterdam Noord. Maar aangezien winkels in het centrum van Amsterdam al veel van het omzetverlies op de vervallen koopzondag hebben geïncasseerd, blijft er weinig over voor omzetsijging van de winkels in Amsterdam Noord op de overblijvende koopzondagen in Amsterdam Noord.

Geen alternatief: andere leuke dingen doen in Amsterdam Noord (=B)

Andere leuke dingen doen in plaats van te winkelen is ook een redelijk alternatief. Maar degenen die op zondag willen winkelen gaan naar het centrum van Amsterdam en geen andere

leuke dingen doen. De omzet van die 'bedrijfstakken' die de andere leuke dingen mogelijk maken, zoals de elektriciteitsbedrijven en de hobbysector, stijgt in Amsterdam Noord dus nauwelijks.

Bijna perfect alternatief: winkelen op zondag in centrum Amsterdam (=C1)

Het grote verschil met voorbeeld I is dat de afstand tussen Amsterdam Noord en het centrum van Amsterdam, waar het elke zondag koopzondag is, gering is voor inwoners van Amsterdam Noord. Op de derde zondag van september winkelen in het centrum van Amsterdam is voor deze inwoners dus een bijna perfect alternatief voor de vervallen koopzondag. De verschillen tussen de stadsdelen van Amsterdam zijn dus groot, want het omzetverlies van de winkels in Amsterdam Noord zal leiden tot een bijna even grote stijging van de omzet van de winkels in het centrum van Amsterdam.

Geen alternatief: winkelen op niet-zondagen in Broek in Waterland (=C2)

Het centrum van Amsterdam is zo'n goed alternatief dat winkels in aanliggende gemeenten zonder koopzondagen, zoals Broek in Waterland, geen omzetstijging zullen krijgen.

Macro-economische gevolgen: alleen verdelingseffecten

Er ontstaan grote verschuivingen in de omzet binnen elke grootstedelijke agglomeratie als gevolg van de verandering in de WTW. Winkels in stadsdelen of aanliggende gemeenten met minder koopzondagen lijden omzetverlies. De omzetstijging van de winkels in het centrum van de agglomeratie is bijna even groot.

Macro-economisch zijn de gevolgen verwaarloosbaar, want de impuls is klein en de winsten en verliezen aan omzet compenseren elkaar.

III. Klanten in grensgemeenten

Het gaat hier om de grensgemeenten (inclusief winkelboulevards) genoemd in tabel 2.6. Voor een concrete uitleg van de economische effecten, bespreken we de gevolgen van de opheffing van de eerste koopzondag in september in Hulst. De opheffing van die koopzondag betekent dat de prijs van de producten in Hulst op die dag stijgt van normaal tot oneindig. Veel klanten komen in dit geval van buiten Hulst. We nemen voor een aansprekende analyse aan dat het inwoners van Sint Niklaas in België zijn.⁴⁷

⁴⁷ Voor de macro effecten op de Nederlandse is het wel van belang dat het niet-ingezetenen van Nederland moet zijn.

Redelijk alternatief: winkelen op niet-zondagen in Hulst (=A1)

Inwoners van Sint Niklaas in België kunnen uitwijken naar niet-zondagen als ze per se in Hulst willen winkelen. Dus de omzet in de winkels van Hulst stijgt op niet-zondagen, maar de daling van de omzet door de vervallen koopzondag wordt lang niet gecompenseerd.

Goed alternatief: winkelen op blijvende koopzondagen in Hulst (=A2)

Inwoners van Sint Niklaas kunnen ook goed uitwijken naar de blijvende koopzondagen in Hulst. Dus de omzet van de winkels in Hulst op de overblijvende koopzondagen stijgt. Maar deze stijging is kleiner dan het omzetverlies van de vervallen koopzondag in Hulst, want de koopzondagen in Hulst zijn geen perfecte alternatieven vanwege het wachten.

Geen alternatief: andere leuke dingen doen in Hulst (=B)

Inwoners van Sint Niklaas komen alleen naar Hulst om te winkelen, niet om er iets anders te doen. Dus de bestedingen van inwoners van Sint Niklaas aan 'andere bedrijfstakken' in Hulst stijgt niet op de eerste zondag van september.

Redelijk alternatief: winkelen op zondag elders (=C1)

Inwoners van Sint Niklaas kunnen naar de dichtstbijzijnde plaats in Nederland, waar de winkels wel op zondagen open zal blijven. De omzet van de winkels in die plaats stijgt dus op de eerste zondag van september.

Goed alternatief: winkelen op niet-zondagen in Sint Niklaas (=C2)

Voor inwoners van Sint Niklaas is het winkelen op niet-zondagen in Sint Niklaas een goed alternatief om de gewenste boodschappen te kopen. Echter, vanuit de Nederlandse economie gezien is er dan geen omzet in winkels in Nederland.

Goed alternatief: iets anders leuks doen in Sint Niklaas (=C2)

Voor inwoners van Sint Niklaas is het een goed alternatief om op de vervallen koopzondagen in Sint Niklaas iets anders leuks te gaan doen. Echter, vanuit de Nederlandse economie gezien is er dan geen omzet in winkels in Nederland.

Macro-economische gevolgen: verlies aan omzet in Nederland

Bij grensgemeenten heeft de verandering van de WTW tot gevolg dat de omzet er daalt door de lagere aankopen van buitenlanders daar. Deze omzetzaling wordt elders in Nederland maar weinig gecompenseerd. Veel buitenlandse bezoekers zullen hun 'uitgespaarde' geld naar verwachting besteden in hun eigen land (i.c. België, Duitsland). Het verschil met de voorbeelden I en II is dus vooral wat er met C2 gebeurt.

Macro-economisch gezien zijn er dus nadelen, want er gaat omzet verloren in Nederland. Dit verlies aan omzet leidt tot een vermindering in werkgelegenheid en BBP. De negatieve

economische doorwerking is echter klein, want de economische impuls is klein en het gaat maar om weinig gemeenten.

Bijlage 3 Ervaringen gevolgen aanpassing winkeltijden

I. Nederland

Het CPB⁴⁸ heeft in 1995 een voorspelling gemaakt van de economische gevolgen van de invoering van de huidige WTW, die in 1996 in werking trad. In die wet kregen winkeliers meer vrijheid hun winkel te openen voor hun klanten met langere maximale openingstijden op niet-zondagen. Daarnaast kregen gemeenten de mogelijkheid om uitzonderingen te maken op de regel dat op zondag de winkels gesloten zijn.

Het CPB heeft daartoe een partieel evenwichtsmodel van de detailhandel opgesteld. Aan dat model is een impuls gegeven in de vorm van 5 uur meer winkeltijd per week. Tabel C.1 vermeldt de belangrijkste uitkomsten van dat model voor de hele detailhandel.

Tabel C.1 Nederland: voorspelde invloed op detailhandel van 5 uur per week meer openingstijd

	Eenheid	Voorspelling
Omzet		
Waarde	%	0,4
Volume	%	0,2
Prijs	%	0,2
Winstaandeel	%	0,0
Werkgelegenheid detailhandel	* 1000 arbeidsjaren	11

Bron: CPB, 1995. Impuls: Tabel 3.1, Uitkomsten Tabel 3.2.

Uit de tabel blijkt dat de voorspelde effecten van 5 uur meer openingstijd voor de detailhandel als geheel gering zijn. De omzet stijgt (eenmalig) nog geen half procent en de winst verandert niet. De werkgelegenheid in de detailhandel neemt (eenmalig) met 11 duizend arbeidsjaren toe.

Het model maakt een onderscheid in de schaal van de detailhandel, namelijk klein, midden en groot. Het blijkt dat grote bedrijven hun schaal beter benutten en dat gaat ten koste van de kleine bedrijven. Bijvoorbeeld, de omzet van de grote winkelbedrijven neemt toe met 3,4 procent, terwijl de omzet van de kleine winkels afneemt met 2,4 procent. De omzet van de 'midden' bedrijven stijgt met 1,1 procent. Samengewogen geeft dit de, eerder genoemde, omzettoename van 0,4 procent.

Het CPB voorspelde in 1995 dat een grote uitbreiding van de openingstijd van winkels voor de detailhandel als geheel weinig gevolgen zou hebben. Maar de verdeling binnen de detailhandel zou wel aanzienlijk veranderen, want de grote bedrijven (i.c. winkelketens) zouden er op vooruit gaan ten koste van de kleine winkeliers.

⁴⁸ Zie CPB, 1995.

Het model is een partieel model en geeft dus uitkomsten die alleen voor de detailhandel gelden, niet voor de macro-economie. Voor de macro-economische gevolgen moet een algemeen evenwichtsmodel voor de hele Nederlandse economie worden gebruikt. In zo'n model zijn macro-economische gevolgen nog geringer, want de extra omzet in de detailhandel zou (minstens deels) ten koste gaan van de omzet in bedrijfstakken buiten de detailhandel.

Realisatie

Er is nooit onderzocht in hoeverre de voorspellingen van het CPB zijn uitgekomen. Er is wel informatie beschikbaar over hoe de winkeliers achteraf aankijken tegen de economische gevolgen van de verandering van de Winkeltijdenwet in 1996. Deze informatie wordt gegeven door de B&A Groep, die hierover een enquête heeft gehouden onder winkeliers in 2005. Tabel C.2 presenteert het percentage winkeliers dat zegt in omzet te zijn gegroeid door de wetsverandering en het percentage dat zegt geen omzetgevolgen te hebben gehad of er in omzet zelfs op achteruit te zijn gegaan.

Tabel C.2 Nederland: Verdeling meer/minder omzet door verandering WTW 1996, mening winkeliers (%)

	Meer omzet	Gelijke of lagere omzet	Totaal
Totaal	26	74	100
waarvan			
Klein	11	89	100
Midden	25	75	100
Groot	64	36	100

Bron: B&S Groep, 2006, Tabel 4.1 (periode 1996-2005).

Slechts een kwart van de winkeliers zegt dat de omzet is toegenomen. Dat is heel weinig aangezien in de periode 1996-2005 de effectieve winkeltijd aanzienlijk is vergroot, namelijk van 55 uur per week in 1996 tot 76 uur per week in 2005⁴⁹ (dit is dus 50% meer openingstijd). Maar de meerderheid meldt een gelijke of dalende omzet. Hieruit volgt dat de invloed op de omzet van de verruiming van de winkeltijd in de perceptie van de winkeliers erg klein is geweest.

Het kan zo worden geïnterpreteerd dat er veel van de extra aankopen op de extra open uren ten koste is gegaan van de omzet op de overige uren en dat omzetwinst van de winkelketens ten koste is gegaan van de omzet van de kleine winkeliers. Dat schaaffect blijkt duidelijk uit de tabel. Per saldo lijkt het er op dat de enorme uitbreiding in het aantal openingsuren, nauwelijks tot geen omzetgroei heeft gegeven in de detailhandel als geheel.

De mening van de winkeliers over het verloop van de werkgelegenheid als gevolg van de invoering van de WTW in 1996 is als volgt. Van hen zegt 34 procent dat de werkgelegenheid is gestegen, en 66 procent dat de werkgelegenheid er door niet is veranderd of gedaald.⁵⁰ De

⁴⁹ B&A Groep, 2006, Tabel 2.2.

⁵⁰ B&A Groep, 2006, Tabel 4.5.

enquête geeft dus geen indicaties voor een aanzienlijke stijging van de werkgelegenheid in de detailhandel.

Deze meningen van winkeliers sluiten goed aan bij de voorspelling door het CPB. Namelijk nauwelijks omzetteffecten van de detailhandel als geheel, maar erbinnen gaan de grootwinkelbedrijven er bij langere openingstijden op vooruit ten koste van de kleine winkeliers. Als er een werkgelegenheidseffect is, is het klein.

II. Internationale ervaringen

Hoewel er vele studies zijn naar de mogelijke gevolgen van aanpassing winkeltijden op gedrag van consument en winkelier, is het aantal empirische studies naar daadwerkelijke wijzingen beperkt. Dit geldt nog meer voor studies die specifiek kijken naar de omzet en werkgelegenheid voor detailhandel, laat staan voor de gehele economie. Hieronder belichten we deze gevolgen voor drie landen met als doel te kijken welke mechanismen er spelen en in welke orde van grootte de effecten zouden kunnen liggen.

Verenigd Koninkrijk

In het Verenigd Koninkrijk werd de zondag openstelling voor kleine bedrijven volledig toegestaan in 1994. Grote bedrijven (> 280 vierkante meter) mochten echter nog steeds niet open op zondag. In 2006, lag er een voorstel van de regering op tafel om de zondagopenstelling wel mogelijk te maken voor grote bedrijven in Engeland en Wales.

Alvorens tot invoering van het voorstel over te gaan, werd een kosten-batenonderzoek uitgevoerd door Williamson et al. (2006) wat de economische gevolgen inclusief mogelijke welvaartseffecten van de verandering in uren zouden zijn. Het onderzoek hanteert een aantal fundamentele basisveronderstellingen. Ten eerste verandert de totale omzet voor de detailhandel en totale uitgaven van consumenten niet. Ten tweede, de werkgelegenheid in detailhandel is proportioneel met omzet.⁵¹ In het onderzoek wordt eerst de verandering in kosten per eenheid product door toename in capaciteit van grote winkelketens door toegestane handel op zondag berekend. In het onderzoek wordt gerekend met lagere kosten (door de grotere capaciteit) die vervolgens grotendeels worden doorberekend in de prijs voor consumenten. Een klein deel van het kostenvoordeel resulteert in hogere winsten.

Volgens het onderzoek van Williamson et al (2006) levert uitvoering van het voorstel welvaartswinst op, want de maatschappelijke baten zijn groter dan de maatschappelijke kosten. Een groot deel (ca 60%) van deze welvaartswinst komt door de lagere kosten, het overige deel betreft onder andere minder congestie in winkels en minder coördinatie kosten voor

⁵¹ In deze studie beargumenteren we waarom dat niet voor alle arbeid geldt.

consumenten. Ondanks deze gunstige uitkomst, besloot de regering toch de zondag regulering niet aan te passen, mede op grond van negatieve reacties van consumenten, religieuze groepen, vakbonden en werkgevers.

De bevindingen die belangrijk zijn voor ons onderzoek, zijn vooral hun aannames en de genoemde welvaartseffecten. Hoewel we het eens zijn met de toename in de omzet door de verruiming van de zondagopenstelling, plaatsen we een kanttekening bij hoe Williamson et al. (2005) dit onderbouwen. CPB (1995) liet zien dat bij een soortgelijke verandering in Nederland er een stijging van de kosten per eenheid product optreedt, hoofdzakelijk veroorzaakt door de toename in drempelarbeid die niet samenhangt met de omzet. Daarentegen gaan Williamson et al. (2005) uit van een daling. Bij het CPB (1995) neemt de omzet toe doordat het volume van de verkopen in de detailhandel toeneemt door de langere openingstijden.

Verenigde Staten

Goos (2004) onderzocht de gevolgen van de restricties van zondagopenstelling (i.c. de zogenaamde Sunday Closing Laws of Blue Laws) voor de Verenigde Staten door te kijken naar Staten die tussen 1997 en 1992 zijn overgegaan op zondagopenstelling en Staten die dat tot 1997 niet hebben gedaan. De resultaten van dit onderzoek zijn als volgt kort samen te vatten.

Voor de branches waar deze deregulering geldt, zal de werkgelegenheid toenemen, omdat ten minste een persoon aanwezig moet zijn als de winkel geopend is (i.c. drempelarbeid). De werkgelegenheid in die branches zal nog verder toenemen doordat de aankopen in die branches zullen toenemen. Als de opbrengsten groter zijn dan de toename in de arbeidskosten, dan zullen de winkeliers hun openingstijden uitbreiden en hun winsten zien toenemen. Op langere termijn lokt dit nieuwe winkels op de markt uit als de toetredingsbelemmeringen laag zijn. Ook dit genereert extra werkgelegenheid. Echter, elders in de economie zullen tegengestelde effecten in dezelfde orde van grootte optreden.

Voor ons onderzoek is het belangrijk dat Goos (2004) benadrukt dat de totale consumptie uitgaven niet zullen worden beïnvloed door opheffing van de zondagopenstelling. Dit heeft als gevolg dat er verdelingseffecten in de economie zullen gaan plaatsvinden, waardoor er winnaars en verliezers zijn.

Canada

Skuterud (2005) onderzocht de gevolgen van koopzondagen op de werkgelegenheid in de Canadese detailhandel. Deze studie start met een theoretische uiteenzetting van mogelijke effecten en toetst dat vervolgens op empirische gegevens voor Canada. Tussen 1980 en 1998 zijn in de meeste provincies van Canada aanpassingen geweest in de restricties op zondagopenstelling in die zin dat er meer koopzondagen werden toegestaan.

De resultaten van deze studie zijn in lijn met hierboven. De werkgelegenheid in de Canadese detailhandel is toegenomen door de verruiming van het aantal koopzondagen. Daarbij nam de werkgelegenheid onder winkelketens meer toe dan onder speciaalzaken door schaalvoordelen. Voor de gehele detailhandel was de toename in de werkgelegenheid bescheiden.

Voor ons rapport is dit Canadese onderzoek een bevestiging van de mechanismen en omvang van de uitkomsten voor de werkgelegenheid in de detailhandel. Het onderzoek van Skuterud (2005) heeft niet gekeken naar de omzet van de Canadese detailhandel en ook niet naar de effecten op de rest van de economie.

